T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

RICHARD DAWKINS VE AHLAK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Betül SARAÇ

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

RICHARD DAWKINS VE AHLAK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Betül SARAÇ

Dr. Öğr. Üyesi Metin PAY

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

RICHARD DAWKINS VE AHLAK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi hazırlayan: Betül SARAÇ
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 02.05.2024/15

Jüri Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah PAKOĞLU

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Metin PAY

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mustafa EREN

KOCAELİ 2024

ÖNSÖZ

"Richard Dawkins ve Ahlak Anlayışı" isimli bu çalışmamızda, Dawkins'in ahlak ile ilgili görüşleri incelenecektir. Ahlak, insanı insan yapan en önemli değerdir. Bu değerin kaynağı, mahiyeti, din ile olan ilişkisi düşünce tarihi boyunca tartışılagelmiş bir konudur. Ahlakın dine dayanan ve dini olmayan kaynaklarından söz etmek mümkündür.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Richard Dawkins'in hayatından ve eserlerinden bahsettik. Birinci bölümde din felsefesi çerçevesinde ahlakın tanımına, etik ve kuramlarına yer verdik. İkinci bölümde Richard Dawkins'in de içinde bulunduğu yeni ateizm ekolünün ahlak anlayışını ele aldık. Sonuç bölümünde ise çalışmamız boyunca elde ettiğimiz verilerin genel bir değerlendirmesini yaptık.

Bu çalışmamın her aşamasında bana rehberlik eden, gerek konu seçimi gerekse çalışma sürecinde desteklerini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Metin PAY'a teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek lisans derslerinde bizlere bilgi birikimleriyle yol gösteren Doç. Dr. Mustafa EREN'e, eğitim hayatımın her alanında yanımda olan aileme, çalışma sürecimin tamamlanmasında anlayış gösteren eşim Süleyman SARAÇ beyefendiye ve sevgili kızım Asya Hüma'ya müteşekkirim.

BETÜL SARAÇ

Kocaeli 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

KISALTMALAR ..... **VI**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHLAK VE ATEİZM **20**

1.1. AHLAK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE **20**

1.1.1. Ahlakın Tanımı Ve Önemi **20**

1.1.2. Ahlak- Etik Kavramının Karşılaştırılması **21**

1.1.3. Din Ve Ahlak İlişkisi **22**

2. AHLAKIN KAYNAĞI VE ETİK KURAMLARI **23**

2.1. METAETİK **24**

2.2. NORMATİF ETİK **24**

2.3. UYGULAMALI ETİK **26**

3. ATEİZM VE ÇEŞİTLERİ **27**

3.1. ATEİZMİN TANIMI **27**

3.2. ATEİZM ÇEŞİTLERİ **27**

3.2.1. Mutlak Ateizm- Pratik Ateizm **28**

3.2.1.1. Pratik Ateizmin İki Çeşidi: Aktif ve Pasif Ateizm **28**

3.2.1.1.1. Aktif Ateizmde Yeni Bir Yorum: Yeni Ateizm **29**

4. ATEİZMİN ARGÜMANLARI **29**

4.1. MATERYALİZM, FİZİKALİZM VE NATÜRALİZM **30**

4.2. POZİTİVİZM **31**

4.3. AHLAKİ ATEİZM/ AHLAKİ GEREKÇELER ARGÜMANI 31

İKİNCİ BÖLÜM

2. RICHARD DAWKINS'İN AHLAK ANLAYIŞI 33

2.1. DAWKINS'İN DİN VE İNANÇ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ 33

2.2. KUTSAL KİTAP- AHLAK İLİŞKİSİ 36

2.3. DAWKINS'E GÖRE TANRI- AHLAK İLİŞKİSİ 42

2.4. TANRI VE İNANÇLARI BİLİMSEL TEMELDE 'MEM' OLARAK AÇIKLAMASI 43

2.5. ZAMANLA DEĞİŞEN BİR AHLAK ANLAYIŞI: ZAMANIN RUHU 44

3. RICHARD DAWKINS'TE AHLAKIN KAYNAĞI 46

3.1. DAWKINS'İN DARWİNCİ AHLAK YAKLAŞIMI 46

3.1.1. Bencil Gen Teorisi ve Ahlak ilişkisi 50

3.1.1.2. Dawkins'e Göre Ahlaki Eylemlerdeki Özgecilik Ve Bencillik 52

3.2. TELEOLOJİK ETİK BAĞLAMINDA MUTLAK VE SONUÇCU AHLAK 56

3.2.1. Mutlak Ahlak Olarak "On Emir" Buyruğu 57

3.3. DETERMİNİZM VE ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA BENCİL GEN TEORİSİ 58

3.4. KANT VE AHLAKİ YÜKÜMLÜLÜK 60

3.5. KÖTÜLÜK PROBLEMİNDE EVRİMSEL TEODİSE 62

SONUÇ 63

KAYNAKÇA 65

ÖZET

Bu çalışmada yeni ateizm düşünürlerinin öncülerinden Clinton Richard Dawkins'in ahlak anlayışı ele alınmaktadır. Tezin amacı, ateist bir dünya görüşünün ahlakı nasıl konumlandırdığı, ahlakın kaynağını Tanrı yerine neyle açıkladığı ve bu açıklamalarının rasyonel bir temelinin olup olmadığının irdelenmesidir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte konumuzun amacı, yöntemi ve sınırlılıkları açıklanmıştır. Ayrıca Dawkins'in hayatı ve bazı eserleri, onu ateizme iten sebepler çerçevesinde incelenmiştir. Birinci bölümde ahlakın tanımı kaynağı, kuramları ve din ile olan ilişkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise çalışmamızın ismi olan Richard Dawkins'in ahlak anlayışı ve ahlakın kaynağına dair görüşlerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak ateizmin en bilinen isimlerinden olan Dawkins'in bilimden, doğadan, maddeden yola çıkarak oluşturduğu ateist dünya görüşünün, ahlaki temeldeki yansımaları incelenmiştir. Dawkins'in ahlak felsefesi çerçevesinde çalışılmış, ahlak anlayışını ele alan, hayatını ve eserlerini inceleyen müstakil bir çalışmanın olmaması bu konuyu seçmemizdeki bir etkendir.

Anahtar Kelimeler: Dawkins, Ahlak, Tanrı, Ateizm, Din

ABSTRACT

This study discusses the understanding of morality of Clinton Richard Dawkins, one of the pioneers of new atheism thinkers. The aim of the thesis is to examine how an atheist worldview positions morality, what it explains the source of morality instead of God, and whether these explanations have a rational basis.

Our study consists of an introduction and two chapters. In the introduction, the aim, method and limitations of our subject are explained. In addition, Dawkins' life and some of his works are analysed within the framework of the reasons that led him to atheism. In the first part, the definition of morality, its source, theories and its relationship with religion are discussed. In the second part, the name of our study, Richard Dawkins' understanding of morality and his views on the source of morality are given.

As a result, the reflections of the atheist perspective of Dawkins, one of the most well-known names of atheism, based on science, nature and matter, on the moral basis have been analysed.The fact that there is no detached study on Dawkins' moral philosophy, which deals with his understanding of morality and analyses his life and works, is a factor in our choice of this subject.

Keywords: Dawkins, Morality, God, Atheism, Religion

KISALTMALAR

Bkz.	**Bakınız**
Çev.	**Çeviren**
Ed.	**Editör**
Vb.	**Ve benzeri**
Yy.	**Yüzyıl**

GİRİŞ

Canlılar içerisinde akıl ve iradeye sahip olan tek varlık insandır. Akleden, özgür iradeye sahip olan insan için ise ahlak varoluşsaldır.[1] Bu varoluş şartı, hem fert olarak hem de toplum olarak ahlaka ne kadar ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir. Tarihin her döneminde toplumsal bir ahlaki değerler sistemi inşa edilmiştir. Yani toplumsallık zorunlu bir şekilde ahlaki değerlerin kurulmasını gerektirmiştir.[2]

Ahlakın olmadığı yerde insan ve toplumlardan bahsetmek mümkün değildir. Düşünce tarihi boyunca ahlakın mahiyeti, kaynağı, din ile ilişkisi günümüze dek tartışılagelmiş halen de tartışılmaktadır. Din felsefesinin önemli konulardan olan ahlakın kaynağı ve din-ahlak ilişkisi önemi itibariyle tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Tanrı'yı ahlakın kaynağı olarak gören, bir eylemi ahlaklı yapan unsurun Tanrı'nın emir ve buyrukları olduğunu düşünen teist düşüncenin karşısına; Kutsalın olmadığı, Aşkınsız, tamamen insan merkezli, hümanist ve seküler bir ahlâk anlayışı çıkmaktadır. İnsan merkezli bir ahlak anlayışının kabulü, zamanla dine ve Tanrı'ya olan ihtiyacın azalması şeklinde bir sonuca hizmet edecektir.

Bu bağlamda özellikle materyalist dünya görüşünü savunan, din ve dini buyrukların değersizleştirilmesi için çaba gösteren yeni ateizm ekolüne mensup düşünürler bu görüşlerini büyük kitlelere ulaştırmak için yoğun çaba içerisindedir. "Coşkulu bir Darwinci"[3] olarak kendisini tanımlayan evrimci biyolog ve ateizmin günümüzdeki en önemli düşünürlerinden biri olan Clinton Richard Dawkins (d.26 Mart 1941), bu çalışmamızın odak noktası olmuştur. Teizm karşıtı tutumlarının sebepleri, materyalist - ateist görüşün ahlak anlayışı ve bu anlayışın dayanakları çalışmamızın temel çerçevesini oluşturmaktadır.

[1] Recep Kılıç, *Ahlak Felsefesi (etik)* (Ankara: Nobel Yayınları, 2022). 7
[2] Abdüllatif Tüzer, "Din Felsefesi", *Din ve Ahlak* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 315.
[3] Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, çev. Tunç Tuncay Bilgin - Uygar Polat (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2014), 211.

Dawkins'in savunduğu, din ve Tanrı'nın dışarıda bırakıldığı ahlak sistemini felsefi olarak analiz edeceğiz. Kitaplarının çok satanlar listesinde yer alması, sosyal medyayı aktif kullanması, çağdaş ateizmin öncülerinden olması, halen bu yaklaşımını savunarak çalışmalarına devam ediyor olması, Dawkins ve eserlerini konu etmemizde önemli bir etmen olmuştur. Görüşleriyle büyük kitleleri etkisi altına almaya çalışan, hem dünya hem de Türkiye düşünsel topluluğunda önemli etkileri olan R. Dawkins felsefesinin ahlak boyutu incelemeye tabi tutulmuştur. Düşünürün ahlaki görüşü, evrim ve "bencil gen" üzerine inşa edilmiş bir ahlak anlayışıdır. Ahlak anlayışını dinlere ve Tanrı'ya olan saldırgan tutumlarıyla da savunmaktadır.

HAYATI

Richard Dawkins'in ahlak anlayışını anlayabilmemizde onu ateizm düşüncesine sevk eden hayat serüvenini ve doğup büyüdüğü coğrafyayı bilmemiz önem arz eder. Bu sebeple Richard Dawkins'in hayatından çalışmamızın kapsamını aşmayacak şekilde kısaca bahsetmemiz uygun olacaktır.

Richard Dawkins, 26 Mart 1941 yılında Kenya'nın Nairobi şehrinde dünyaya gelmiştir. Aslen İngiliz olan Dawkins'in tam adı Clinton Richard Dawkins'tir. Henry Dawkins'in (1765-1852) İngiliz ordusunun başkomutanı olan General Sör Clinton'un kızı Augusta ile evlenmesiyle Dawkins ailesi Clinton ismini almıştır.[4] Ailenin büyük bir kısmı Afrika'nın farklı bölgelerinde kolonyal hizmette bulunmuştur. Babası Clinton John Dawkins (1915-2010) bugünkü ismiyle Malawi'de kolonyal hizmette bulunmuş,[5] annesi Jean Mary 1916 yılında Colombo'da doğmuştur.[6]

Dawkins'in babası on üç yaşındayken İngiltere'nin tanınmış papazlarının kurduğu devlet okullarından Marlboroogh Kolejine gitmiş ardından Balliol Koleji'nde bitki bilim okumuştur. Oxford'da derece aldıktan sonra bitki bilim alanında lisansüstü çalışmalarına devam etmiş, kolonyal hizmette ziraat bölümünde kariyerine başlamıştır. 1939'da bugünkü adıyla Malawi'de ziraat memuru olarak görevlendirilmiştir.[7]

[4] Richard Dawkins, *Merak Tutkusu*, çev. İstem Fer - Uygar Polat (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2015), 16.
[5] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 22.
[6] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 32.
[7] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 35.

Babası John ve annesi Jean 27 Eylül 1939'da evlenmişlerdir. Babası John görev için Kenya'ya giderken annesi de gizlice onunla birlikte gitmiş ve ilk üç yıl göçebe bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır. 1943'de Dawkins'in babası terhis alarak, Nyasaland Tarım Dairesi'nde sivil hayata dönmüştür. Annesinin Kenya'ya yasal olmayan yollardan girmesi, oradan ayrılmalarında zorluk yaratmıştır. Dawkins'in resmi doğum belgesi sayesinde bürokratlar gerekli izni vermiş, ancak babası tek gitmek zorunda kalmıştır. Annesi ve iki yaşındaki Dawkins küçük bir uçakla Nysaland'e ulaşmışlardır. Kenya'da olduğu gibi burada da göçebe bir yaşam sürmüşler ve kız kardeşi Sarah burada dünyaya gelmiştir. Chilwa Gölü yakınlarındaki ziraat yüksekokulu ve hapishanenin tarlası, babasının görev yaptığı yerlerden bir diğeridir. Dawkins, hatıralarının oluşmaya başladığı yerin Makwala olduğunu belirtmişti: burası sıcak, nemli sivrisinek ve yılanlarla dolu ıssız bir yerdir. [8]

Savaştan bir yıl sonra 1946'da, izin için İngiltere'ye dönmüşlerdir. Üç hafta süren bir gemi yolculuğu, annesinin sıtma hastalığının nüksetmesiyle zorlu geçmiştir. Richard, İngiltere'ye geldiklerinde; gemide yaşadıklarının etkisiyle kendine güvenini kaybetmiş ve kekelemeye başlamıştır. Büyükanne ve büyükbabasının buraya uyum sağlaması adına başvurdukları ceza yöntemleri de, Richard'ın içe kapanmasına sebep olmuştur.[9]

Dawkins ailesi Nyasaland'a geri dönmeleri gerekirken, babasının tayini nedeniyle Malawi'nin başkenti Llongwe'ye yerleşmişlerdir. Dawkins, bu şehirle ilgili anılarının iyi olduğunu ifade etmiştir. Beş yaşında okumayı öğrenen Richard, kreşe başlamış ve ardından Mozambik sınırı yakınlarındaki Yumba dağlarına kurulmuş yatılı bir okul olan Kartal Okulu'na gitmiştir. Ancak bu okul savaşlar sebebiyle kapanmıştır. Bu okulda iki dönem okuyan Dawkins, ilk kez burada ailesinin ona bir çocuk İncil'i aldığını belirtir.[10]

1949'da İngiltere'ye yeniden izin için gelen aile, geri dönüş için hazırlıkları yaparken, Over Norton Parkı ve Over Norton'daki köylerinden Dawkins ailesine ait bir takım mülkler kaldığına dair bir telgraf almışlardır. Dawkins ve kardeşinin

[8] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 39-57.
[9] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 65,66.
[10] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 76.

İngiltere'de okumak istemesi, annelerinin sıtma türüne olan hassasiyeti gibi sebeplerle Over Norton'a yerleşmişler ve burayı çiftlik olarak işletmeye karar vermişlerdir.[11]

Babası kolonyal hizmetten istifa edip emeklilik hakkını kaybetmiş, İngiliz çiftçilerinin yanında kendini geliştirmeye başlamıştır. Dawkins, burada hayvanlarla telepati yöntemiyle konuşmayı öğrenmek istemiş, ayrıca bu dönemlerde bilim kurguya da merak sarmıştır. 8 ila 13 yaşlarında burada, babasının ve amcalarının da gittiği hazırlık okuluna devam etmiştir. Bu okuldayken İngiltere kilisesine yaşıtları gibi o da kabul edilmiştir. Dawkins, Kiliseye kabul edildiği bu dönemde aşırı dindar olduğunu, hatta annesi kiliseye gitmediği için ona kızdığını ifade eder. Bu yaşlarda her gece, kendisine belirlediği küçük köşesinde Tanrı'ya dua ettiğini belirtmiştir[12]

Babası, Dawkins'in çiftçi olacağını düşündüğü için onu 13 yaşında, ülkedeki en iyi atölyelere sahip Oundle okuluna göndermiştir. Ancak bu okul, ebeveynlerinin beklentilerini karşılayamamış ve Dawkins'in kekemeliği yeniden başlamıştır. Okulda genellikle enstrüman çalmak ve arıcılık ile uğraşmıştır. [13]

İnançlı bir Hıristiyan iken nasıl ateist olduğuna bakacak olursak, ilk şüpheleri kez dokuz yaşındayken annesinden Hıristiyanlık dışında başka dinlerin de olduğunu ve birbirleriyle çeliştiğini öğrendiğinde başlamıştır. Dinlerin hepsinin doğru olamayacağını, sırf doğup büyüdüğü toplumun dinine inanmasının rastlantısal olduğunu sorgulamaya başlamıştır. Oundle'da kısa bir süre ayinlere gittikten sonra Hristiyanlığa dair inançlarını terk etmiş ve diğer dinleri de küçümser hale gelmiştir. Özellikle günah çıkarmadaki riyakarlığa tahammül edemediğini ifade etmektedir. Hristiyanlığa inanmaya bırakan Dawkins, bir süre dünyadaki güzellikler ve görünürdeki tasarım nedeniyle bir yaratıcının varlığına inanmaya devam etmiştir. O zamanlar, birçok insan gibi o da görünürdeki tasarımın bir tasarımcısı olmasını gerektirdiğini düşünmüştür.[14]

Dinlerden bağımsız olan bu tanrı inancı çok uzun sürmemiş, Darwinci evrimin, görünürdeki tasarımı ve güzelliği, yaratıcı Tanrı olmadan açıklayabildiğini fark etmiştir. Evrimi ilk olarak babasından duyan Richard, 16 yaşlarındayken iki yakın

[11] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 79-92.
[12] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 93-114.
[13] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 116-126.
[14] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 148-149.

arkadaşıyla birlikte militan seviyede ateist olduğunu belirtmiştir. Bu durum okulunda genellikle anlayışla karşılansa da endişeyle bakanlar da olmuştur.[15]

Eğitim hayatına Oundle'dan sonra Oxford'un önde gelen kolejlerinden olan Balliol kolejinde devam etmiştir. Burada hayvan bilimlerine yönelmiştir. Aslında biyokimya çalışmak isteyen Dawkins hocaların yönlendirmesiyle hayvanbilimine yönelmiş ve bu yönlendirmeyi kendisi için doğru bir rota olarak değerlendirmiştir.[16]

Bu dönemde hayatına yön veren hocalarından biri akıl hocası olan Niko Tinbergen'dir. Ayrıca Manchester ve Liverpool'da hayvan bilimi profesörü olan Arthur Cain'den özel dersler almıştır. Cain sadece felsefe ve tarih kitapları okutarak, hayvanbilimi arasında bağlantıyı Dawkins'in kurmasını sağlamıştır. York üniversitesi hayvanbilimi profesörü John Currey ise genç bir hayvan bilimci olarak Dawkins'i kötü tasarım örneği olan geri dönen gırtlak sistemiyle tanıştırmıştır.[17]

Lisans eğitimini tamamladıktan Dawkins, babasının çiftliğine dönmek yerine Oxford'da kalmayı ve hayvan davranışları üzerine Niko Tinbergen'in yanında araştırma yapmayı tercih etmiştir. Bu dönemde aldığı bu özel dersler hayatının dönüm noktası olmuştur. [18]

Doktora tezinin bir kısmını Niko Tinbergen'in "yaratılış mı, yetiştirme mi?" sorusuna yönelik yaptığı çalışmalar oluşturmuştur. Bu kapsamda İlk deney konusu yavru civcivlerin gagalama davranışları üzerine olmuştur. Ayrıca diğer bir çalışması civcivlerin seçenekler arasında karar verirken, zihninden geçenleri modelleyen dürtü eşik modelidir.[19] Geliştirdiği bu model hakkında 1965'te Zürih'teki Uluslararası hayvan davranışları bilimi konferansında konuşma yapmıştır. Bununla ilgili bir fiziksel model oluşturmuştur. Sunumunu yaparken bazı aksilikler yaşamasına rağmen Dawkins'i dinleyen ünlü davranış bilimi George Barlow, Dawkins'i Kaliforniya üniversitesinde yardımcı profesör olmak üzere davet etmiştir.[20]

[15] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 151.
[16] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 153-160.
[17] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 163-167.
[18] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 173-174.
[19] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 195.
[20] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 201.

Niko Tinbergen 1966'da maaşlı izne çıkmıştır. Dawkins'e hayvan davranışları üzerine lisans derslerini vermesini teklif etmiştir. Kendi ders notlarını kullanabileceğini söylemesine rağmen Dawkins, sıfırdan kendi ders notlarını hazırlamıştır. Dawkins'in ilk dersleri için hazırladığı notlar, Gen bencildir kitabının merkezi mesajını ve tarzını oluşturmuştur.[21]

O dönemde Dawkins'in meslektaşı olan pek de tanınmayan, Londra üniversitende doktora öğrenci olarak henüz tanınmamış bir bilim insanı olan W.D Hamilton'un genlerle ilgili yayınladığı makalesinden yola çıkan Dawkins, bu fikirlerini kendi üslubuyla ifade etmek istemiştir. Ancak bu konuda tereddüt eden Dawkins, notlarını Mike Cullen ile paylaşmıştır. Cullen'in Kendisine olumlu yönde dönüş yapması, Dawkins'in 'genler bencil olacaktır' notlarından oluşan kitabı ' Gen Bencildir' in aklında oluşmaya başlamıştır.[22]

İlk evliliğini 1967 yılında Niko Tinbergen'in doktora öğrencilerinden olan Marian Stamp ile yapmıştır. Dawkins, Berkeley'deki asistan profesörlük teklifini kabul etmiş ve yeni hayatlarına San Francisco'da devam etmişlerdir [23]

Berkeley'e geldikleri iki yıl, yani 1960'lı yılların sonları politik açıdan hareketli geçmiştir. Berkeley'de pek çok kişi gibi Dawkins de savaş karşıtı eylemlerde bulunmuştur. Katıldıkları eylemlerden birinin gazetelere öfke dolu mektuplar yazmak olduğu söyleyen Dawkins, The Times gazetesine ilk mektubu bu dönemde yazmıştır. Bu isyancı davranışlarını gençlik heyecanları olarak görmektedir.[24]

Siyasi gelişmelere rağmen, genç bir asistan profesör olarak George Barlow ile ile birlikte hayvan davranışları dersleri vermişlerdir. Oxford'da başlattığı bencil gen derslerini de burada sunmuştur. Dawkins, Oxford ve Berkeleyde'ki öğrencilerinin, sosyobiyoloji ve gen bencilliği olarak sonradan popülerleşecek olan bu yeni fikirleri duyan ilk lisans öğrencileri olduğunu belirtmektedir.[25]

Berkeley'deki ikinci yılında Niko Tinbergen Dawkins'i ve ve eşini Oxford'a geri dönmeleri için ikna etmeye çalışmıştır, Dawkins için bir araştırma fonu bulduğunu

[21] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 202.
[22] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 206.
[23] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 206.
[24] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 210.
[25] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 211.

belirtmiştir. Bu teklifi kabul etmeye hazırlanırken Niko Tinbergen yeni bir teklif daha sunmuştur. Hayvan davranışları üzerine üniversite okutmanlığı alımlarına başvurmasını istemiştir. Bu teklifi kabul etmesine rağmen başvuruda okutmanlık için kendisinin seçilmediğinden, sadece araştırma fonunu aldığını belirtmektedir.[26]

Bir süre sonra, hayvan davranışları okutmanlığı kadrosu için tekrar ilan verilmiş ve Dawkins, Oxford Yeni Kolej'e kabul edilmiştir.[27]Dawkins, 1995'ten 2008'de emekli olana kadar Oxford Üniversitesi bünyesinde Simonyi Kürsüsü'nde çalışma hayatına devam etmiştir.[28]

Dawkins, Richard Dawkins Foundation for Reason & Science (Akıl ve Bilim İçin Richard Dawkins) adıyla 2006 yılında bir vakıf kurmuştur. Vakıf adına açılan internet sitesinde vakfın kuruluş amacı ve misyonundan bahsedilmektedir.

Vakıf, bilimsel okuryazarlığın artmasını ve laik dünya görüşünün teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Misyonlarına uygun olarak yürütülen bazı projeleri bulunmaktadır. Open Secular (Açık Seküler), Teacher Institute for Evolutionary Science (Evrimsel Bilimler Öğretmen Enstitüsü), Translations Project (Çeviri Projesi), Subtitles Project (Altyazı Projesi) gibi örnekler verilebilir. Projelerin amaçladıklarına bakmak gerekirse, Açıkca Seküler: 2014 yılında başlatılan bu proje ile inanmayanların inanmadıklarını açıkça söyleyebilmeleri ve yalnız olmadıklarını hissettirmek adına başlatılmış bir projedir. Evrimsel Bilim Öğretmen Enstitüsü (TIES): Ortaokul öğretmenlerinin evrimi etkili bir şekilde öğretmek ve evrim eleştirilerine yanıt vermek için ihtiyaç duydukları araçları bulabilmeleri amaçlanmıştır. Çeviri Projesi: Bilimsel bilgilere rahatlıkla ulaşılabilmesi adına geliştirilmiş ücretsiz bir platfomdur. Bir diğer projeleri ise İngilizce bilmeyen, kendi dillerinde kaliteli bilim içeriklerine ulaşamayan veya işitme güçlüğü çekenler için Youtube videolarının istenilen dile çevrilmesi projesi olan Altyazı Projesidir.[29] 2016 yılında Richard Dawkins Akıl ve Bilim Vakfı, ortak hedef ve değerlere sahip olan Center for İnquiry (CFI- Araştırma Merkezi) ile birleşmiştir. İkisinin de hümanist değerlere sahip laik bir topluluk inşa etmek amacı

[26] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 215.
[27] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 220.
[28] RDFRS, Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, "Richard Dawkins", *https://richarddawkins.net/richarddawkins/* (10 Aralık 2023),
[29] RDFRS, Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, "What We Do | Richard Dawkins Foundation for Reason and Science", *https://richarddawkins.net/aboutus/* (25 Kasım 2023).

olduğundan böyle bir birleşmeyi ortak misyonları açısından faydalı gördüklerini ifade etmektedirler. Prof. Richard Dawkins CFI'nın yönetim kurulunda yer almaktadır.[30]

2008 yılında @RichardDawkins kullanıcı adıyla açtığı Twitter (X) hesabını aktif kullanmaktadır. Üç milyondan fazla takipçisi olan Dawkins'in yaptığı her paylaşım dikkat çekmektedir. Zaman zaman yaptığı uç açıklamaları sebebiyle de eleştirilmektedir.

Ateist ve hümanist olarak kendini tanıtan Richard Dawkins, British Humanist Association Başkan Yardımcılığını yürütmektedir. Çok sayıda popüler bilim kitabı yazmış, televizyon ve radyo programları yapmıştır. Kitapları otuza yakın dilde çevrilmiş ve milyonlarca satmıştır. 35 yaşında, ilk kitabı olan The Selfish Gene (Gen Bencildir) yayınlanmıştır.[31] 'Mem' kavramı ilk defa Dawkins tarafından Gen Bencildir'de ortaya atılmış ve bu kelime Oxford İngilizce Sözlüğüne girmiştir.[32]

Richard Dawkins, Ekim 2005 ve Haziran 2008 tarihlerinde ABD'de Foreign Policy ve İngiltere'den Prospect dergilerinin internet üzerinden okuyucu anketleri ile oluşturduğu Dünyanın ilk 100 entellektüeli listelerinde, 2005 yılında üçüncü, 2008 yılında ondokuzuncu sırada yer almıştır. 2012 yılında Sri Lanka'da balıkları inceleyen bilim insanları, Dawkins'in bilime olan katkılarını takdir etmek amaçlı yeni buldukları bir balık cinsine "Dawkinsia" ismini vermişlerdir.[33] 2013 yılında Prospect Dergisinin yaptığı bir ankette (100 ülkeden 10.000 okuyucuyla) dünyanın en büyük düşünürü olarak seçilmiştir.[34]

Richard Dawkins yaptığı çalışmalarıyla pek çok ödülün sahibi olmuştur. (1987) Kör Saatçi ile Royal Society of Literature ödülü ve (1987) Los Angeles Times Edebiyat ödülü, 1987 BBC için hazırlanan Kör Saatçi Belgeseli, Bilim Teknoloji ödülü, (1996) American Humanist Association Yılın Hümanist Ödülü.[35] Bu ödül 1919

[30] RDFRS, Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, "F.A.Q. for CFI-RDFRS Merger | Richard Dawkins Foundation for Reason and Science", *Https://Richarddawkins.Net/* (10 Aralık 2023).
[31] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 282.
[32] Dawkins, *Merak Tutkusu*, 281.
[33] AFP, Internet Archive, "AFP: Sri Lankans name new fish genus after atheist Dawkins", *https://www.google.com/hostednews/* (29 Kasım 2023).
[34] John Dugdale, "Richard Dawkins Named World's Top Thinker in Poll",*https://www.Theguardian.Com/Books/Booksblog/2013/Apr/25/Richard-Dawkins-Named-Top-Thinker* (28 Kasım 2023).
[35] Sonnur Günaydın Asan, *Richard Dawkins'in Tanrı Yanılgısı Kitabındaki Mantık Yanlışları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi,Sosyal Bilimler Entitüsü,Yüksek Lisans Tezi, 2016), 9.

Nisan 2021 tarihinde Twitter üzerinden yaptığı bir paylaşımdan dolayı geri alınmıştır. Açıklama şu şekilde yapılmıştır. *"Ne yazık ki, Richard Dawkins son birkaç yıldır bilimsel söylem kisvesi altında marjinal grupları aşağılayan ve hümanist değerlere aykırı bir yaklaşım sergileyen açıklamalarda bulunmuştur. Son açıklaması, trans bireylerin kimliklerinin sahte olduğunu ima ederken, aynı zamanda Siyah kimliğine de saldırmaktadır. Daha sonraki açıklama girişimleri yetersizdir. Ve ne duyarlılık ne de samimiyet ifade etmektedir. Sonuç olarak, AHA Yönetim Kurulu Richard Dawkins'in artık AHA tarafından onurlandırılmayı hak etmediği sonucuna varmış ve 1996 Yılın Hümanisti ödülünü derhal geçerli olmak üzere geri çekme kararı almıştır."*[36]

Richard Dawkins Foundation for Reason & Science sitesinde bulunan " Ultimate Collection" sayfasında Dawkins'in içinde yer aldığı çok sayıda belgesel, tartışma programı, röportajlarına yer verilmiştir. Eylül 2007'de yeni ateistlerin öncülerinden olan Daniel Dennet, Sam Harris, Christopher Hitchens ve Richard Dawkins, Hitchens'in Washington D.C'deki evinde bir araya gelerek moderatörsüz iki saatlik özel bir sohbet gerçekleştirmiştir. Bu özel sohbet "Mahşerin Dört Atlısı" başlığıyla yayınlanmıştır.[37] Bu yayından sonra Mahşerin Dört Atlısı olarak anılmışlardır. Dawkins, Dört Atlı etiketine karşı çıkmadığını fakat yeni ateist tabirinden pek hoşlanmadığını, yeni ateizmin önceki atesitlerden tam olarak hangi konuda ayrıldıklarının net olmadığını belirtmiştir.[38] Ateist grubun en fazla bilinen ve kitapları en fazla okunanı Dawkins'tir.[39] Dawkins, kendi ateist çevresinden de sık sık eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin; ateist filozof Michael Ruse, Dawkins'in herhangi bir okulda din ve felsefe adına okutulacak olan giriş mahiyetindeki dersten bile geçemeyeceğini dile getirmiştir.[40]

[36] AHA, "American Humanist Association Board Statement Withdrawing Honor from Richard Dawkins -" (10 Aralık 2023). *https://americanhumanist.org/news/american-humanist-association,*
[37]RDFRS, "Richard Dawkins Foundation for Reason & Science - YouTube", *https://www.youtube.com/@richarddawkins/videos* (Erişim 26 Kasım 2023).
[38] Ahmet Seyrek, *Ateizm,Deizm, Agnostisizm* (Ankara: Dorlion Yayınları, 2019), 150.
[39] Kemal Batak, *Naturalizm Çıkmazı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 16.
[40] Seyrek, *Ateizm,Deizm, Agnostisizm,* 151.

ESERLERİ

Eserlerinin incelenmesi Dawkins'in ahlak anlayışını anlamamız açısından önem arz etmektedir. Ayrıca şimdiye kadar yayınlanmış kitaplarının konumuzla ilgili olanlarının genel tanıtımlarını yaparak eserlerini ele alacağız.

Dawkins, çok satanlar listesindeki kitaplarıyla kitlesel anlamda bir ün kazanmıştır. Düşünce çizgisinin gelişimini takip etmek adına ve belli başlı kitaplarına ayrıntıya girmeden yer verdik.

Dawkins'in kitapları ve yayın tarihleri aşağıdaki gibidir.

1976 –The Selfish Gene: Gen Bencildir

1982 –The Extended Phenotype: Genişletilmiş Fenotip

1986 –The Blind Watchmaker : Kör Saatçi

1995 – River Out of Eden: Cennetten Akan Irmak

1996 – Climbing Mount Improable: Olasılıksızlık Dağına Tırmanmak

1998 – Unwearing the Rainbow: Gökkuşağını Çözmek

2003 – A Devil's Chaplain: Bir Şeytanın Papazı

2005 – The Ancestor's Tale: A Pilgrimage to the Dawn of Evolution: Ataların Hikâyesi

2006 – The God Delusion: Tanrı Yanılgısı

2008 – The Oxford Book of Modern Science Writing (Oxford Landmark Science) : Oxford Modern Bilim Yazımı Kitabı

2009 – The Greatest Show on Earth: Yeryüzündeki En Büyük Gösteri

2011 – Magic of Reality: Gerçeğin Büyüsü

2013 – An Appetite for Wonder: Merak Tutkusu

2015 – A Brief Candle in the Dark: Karanlıkta Mum Işığı

2017 – Science in the Soul: Ruhtaki Bilim

2019 – Outgrowing God: Tanrı'yı Aşmak

2019 – The Four Horsemen : Dört Atlı: Ateist Bir Devrimi Ateşleyen Tartışma

2021 – Flights of Fancy: Defying Gravity by Design and Evolution : Fantezi Uçuşları: Tasarım ve Evrimle Yerçekimine Meydan Okumak

2021 – Books do Furnish a Life: An Ectrifying Celebration of Science Writing: Kitaplar Hayat Verir.

Dawkins, *Gen Bencildir* isimli eserini, George C. William'ın 1966'da yayınlanmış "Adaptasyon ve Doğal seçilim" adlı kitabından yola çıkarak kaleme almıştır.[41] Çok Satanlar listesinde yer alan kitap ilk olarak 1976'da "Oxford University Press" tarafından yayınlanmıştır. Türkiye'de ilk basımı 1995 yılında TÜBİTAK tarafından yapılan kitap, sonrasında Kuzey Yayınları tarafından yapılmıştır. Gen Bencildir, Arapça ve Türkçe dahil en az 23 dile çevrilmiştir. İngiliz günlük gazetesi olan The Guardian'da 2016 yılında "En İyi 100 Kitap" listesinde yer almıştır. Yine aynı şekilde 2017 yılında Royal Society bilim kitabı ödülü için yapılan ankette tüm zamanların en etkili bilim kitabı olarak listede Charles Darwin'in "Türlerin Kökeni'nin önünde yer almıştır.[42] Kitabın ismi için önerilen 'Gen Makinesi', 'Gencillik' , 'Ölümsüz Sarmallar' gibi isimleri bölüm başlıkları olarak kullanmıştır.[43]

"*Bizler hayatta kalma makineleriyiz, yani gen olarak bilinen bencil molekülleri körü körüne korumak üzere programlanmış robot taşıyıcılarız*." İddiasını burada dile getirmiştir. Kitabın özünü oluşturan 'Bencil Gen Teorisi'nin, Darwin'in bir teorisi olduğunu, fakat Darwin'den farklı bir tarzda anlattığını, bunu "Yeni Darwincilik" akımının başlangıcı olarak gördüğünü ifade etmektedir.[44]

[41] Dawkins, *Gen Bencildir*, 34.
[42] The Guardian, "Dawkins sees off Darwin in vote for most influential science book | Science and nature books | The Guardian" (Erişim 29 Kasım 2023).
[43] Dawkins, *Gen Bencildir*, 22.
[44] Dawkins, *Gen Bencildir*, 15.

Kitap için seçtiği başlığın yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdiğini, başlığını iyi tahlil edebilmek için vurguyu bencile değil gene yapılmasını gerektiğini söyleyen Dawkins, kitabın bencillikten ziyade başkalarını düşünmeye yani özgeciliğe odaklandığını söylemektedir.[45] Birinci bölümde "*cömertliği ve özgeciliği öğretmeye çalışalım çünkü bencil doğuyoruz*" cümlesinde hata yaptığını sonradan fark ettiğini belirtiyor ve şöyle açıklıyor: "*cömertliği ve özgeciliği öğretmenin yanlış bir tarafı yoktur fakat bencil doğmak ifadesinin yanıltıcıdır.* [46]

"Mem" (kültürel kalıtım birimi) kavramını da ilk defa burada ortaya atmıştır. Bu kavram kitabın yayınlanmasından sonra pek çok çalışmaya da konu olmuştur. MEM ve inanç bağlantısı çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

Gen Bencildir kitabının bir devamı niteliğinde olan 'The Extended Phenotype' Türkçe karşılığı Genişletilmiş Fenotip olan bu kitabında, bir önceki kitabına yapılan eleştirilere yer vermiştir. Ayrıca genetik belirlenimcilik ve gen seçilimciliği gibi konulara ele almıştır.[47]

Dawkins'in popüler eserlerinden biri olan *Kör Saatçi* 1986 yılında basılmıştır. Yazarın üçüncü kitabı, hemen hemen bütün dünya dillerine çevrilmiştir. Dawkins bu eseriyle 1987 yılında hem Kraliyet Akademisi Edebiyat Ödülü'nü hem de Los Angeles Times Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır. Eser, film olarak televizyona uyarlanmış, BBC'nin Horizon belgesel kuşağında gösterime girmiştir. En iyi bilim programı dalında Dawkins, Bilim ve Teknoloji Ödülü'nü almıştır. Kitabın ana konusunu Darwincilik ve tasarım oluşturmaktır. Darwinciliğin, bütün hayatı hatta dünya dışını bile kapsadığını, hepimizin neden var olduğunu açıklayan tek tatmin edici cevap olduğunu iddia etmektedir.[48] *Kör Saatçi* kitabının bir diğer ana konusu tasarımdır. Kitabın isminde geçen saatçi kelimesini 18.yy ilahiyatçısı olan William Paley'in 1802 yılında yayınlanan Natural Theology kitabından alıntı yaptığını söylemektedir.[49]

[45] Dawkins, *Gen Bencildir*, 8.
[46] Dawkins, *Gen Bencildir*, 249-280.
[47] Richard Dawkins, *Genişletilmiş Fenotip*, çev. Çağatay Tarhan (İstanbul: Alfa Yayın, 2021), 25-54.
[48] Richard Dawkins, *Kör Saatçi*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2021), 10.
[49] Dawkins, *Kör Saatçi*, 27.

Paley'in saat analojisinden yola çıkarak Tanrı'nın varlığına kanıt sunmasını eleştirmektedir.[50]

" *Doğal seçilim kör saatçidir. Kördür çünkü ileriyi görmez, sonuçları düşünüp plan yapmaz, ortada bir amacı yoktur. Ancak doğal seçilimin yaşayan sonuçları, usta bir saatçi tarafından yapılmış gibi duran tasarım görünüşleri ile bizi muazzam biçimde büyüler, tasarım ve planlama yanılsaması ile etkiler.*" cümlesiyle kitabın amacının, bu çelişkiyi çözmek olduğunu söyler. [51]

Dawkins, yaşamın dünyada ilk olarak nasıl ortaya çıktığı sorusuna. "*Belki bir miktar şansı kabul edebiliriz ama çok fazlasını değil* " şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca "*birikimli seçilim burada anahtardır, ama bir yerden başlaması gerekir ve bu yüzden de birikimli seçilimin başlangıcı için tek adımlık bir şans olayının gerçekleştiğini, ispatsız olarak kabul etme ihtiyacından kaçamayız*"[52] diyerek canlılık başlangıcında şansı kabul etmektedir.

Bir diğer eseri olan, 'Olasılıksızlık Dağına Tırmanmak' BBC tarafından 'Evrende Büyümek' başlığıyla yayınlanan kraliyet Enstitüsü Noel konferanslarından oluşmuştur. Dawkins bu kitabında, doğada gelişen olayların ihtişamına dikkat çekmektedir. Ona göre doğa, bünyesindeki her bireyi mükemmele imkânsıza olanaksıza doğru itmektedir. Dawkins, evrimsel sürecin acele bir şekilde ele alınamayacağını bu süreçte yavaş yavaş ilerlemenin daha akılcı olduğunu zor problemlerin bu şekilde aşılabileceğini düşünmektedir. Bu konuyu bir dağa tırmanışı örneği ile canlandırmaktadır. [53]

2003 yılında yayınlanan 'Bir Şeytanın Papazı', 25 yıllık çeşitli bilim dergilerinde yayınlanmış ve daha önce yayınlamadığı makale yazıları, konferans, kitap yorumlarından derlenmiştir. Bilim, ahlak, din, eğitim gibi birçok konudan bahsedilen kitabın ilk makalesi, kitaba ismini veren Bir Şeytanın Papazı isimli makalesidir.[54]

---

[50] Dawkins, *Kör Saatçi*, 29.
[51] Dawkins, *Kör Saatçi*, 49.
[52] Dawkins, *Kör Saatçi*, 206.
[53] Richard Dawkins, *Olasılıksızlık Dağına Tırmanmak* (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2011).
[54] Richard Dawkins, *Bir Şeytanın Papazı*, çev. Melisa Miller - Barbaros Efe Güner (İstanbul: Kuzey Yayınları, ts.), 11.

Şeytanın papazı deyimini, Darwin'in 1856'da arkadaşı Hooker'a yazdığı bir mektuptan aldığını belirtir.[55]

'Bilgi Meydan Okuması' başlıklı yazısında, 1997 yılında bir film ekibinn kendisiyle röportaj yapmak isteğini kabul ettiğini anlatmaktadır. Gelen bu ekibin amacının yaradılışçı propaganda olduğunu sonradan anlayan Dawkins, kendisine sorulan evrimle ilgili sorulara Dawkins bu sebepten gecikmeli cevap vermiştir. Fakat bu durum evrim ile ilgili bir soruya cevap veremediği şeklinde lanse edilmiştir."[56]

Richard Dawkins'in lisans öğrencisi olan Yang Woung'un katkıda bulunduğu *Ataların Hikayesi'*, 2005 yılında yayınlanmıştır. Türkçe baskısı ilk olarak 2014'te yapılmıştır. Kitapta, insanın atalarını keşfetmek için günümüzden geçmişe doğru tersinden kronolojik bir yolculuk yapmıştır. Kendi söylemiyle bu yolculuğu "şimdiden geçmişe bir hac yolculuğu destanı"[57] olarak betimlemektedir. Varılan en eski atanın, varlığını devam ettiren tüm yaşamın ortak atasını olduğundan bahsetmektedir.

The Economist dergisinin 'Herkesin okuması gereken bir eser' olarak bahsettiği *Tanrı Yanılgısı* kitabı en bilinen kitabıdır. İlk olarak 2006 yılında yayınlanmıştır. Yazıldığı yıl en çok satanlar listesine ikinci sırada girmiştir.[58] Dawkins, bu kitabıyla 2007 Britanya Kitap Ödülleri'nde Yılın Yazarı olarak seçilmiştir.

2016 yılında yayınlamış, Sonnur Günaydın Asan'a ait "*Richard Dawkins'in Tanrı Yanılgısı Kitabındaki Mantık Yanlışları"* adında tez çalışması bulunmaktadır. Ayrıca bir biyolog olan Dawkins'in bu kitapta bilimsel bilgiden ziyade, daha çok acemi bir felsefeci ve teolog gibi davranmasını Kemal Batak Naturalizm Çıkmazı kitabında eleştirmiştir.[59] Akademisyen Doç.Dr Aliye Çınar 'Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak ya da İnanmamak' isimli kitabında bazı eleştirilerde bulunmuştur. Çınar'a göre Dawkins, ahlaklılığı Darwinizmle açıklamada yetersiz kalmış, ahlakın kökenini tam olarak izah edememektedir.[60]

---

[55] Dawkins, *Bir Şeytanın Papazı*, 15.
[56] Dawkins, *Bir Şeytanın Papazı*, 130.
[57] Richard Dawkins, *Ataların Hikayesi: Yaşamın Kökenine Yolculuk*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 2019), 26.
[58] Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, ed. Barbaros Efe Güner, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020), 20.
[59] Batak, *Naturalizm Çıkmazı*, 11.
[60] Aliye Çınar, *Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak Ya Da İnanmamak* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), 211.

Kitabının başlığındaki delusion kelimesini teknik bir terim olarak gören bir kesimin, bunun yerine özel bir teknik terim olan relusion kelimesini kullanmasını önermiştir. Delusion kelimesini "yanlış bir inanç veya kanı" olarak kullandığını ve bu kelimeye sadık kalacağını belirtmiştir. Kitap eğer amacına ulaşırsa okuyan dindarların bu kitabı bitirdiklerinde ateist olacaklarını iddia etmektedir.[61]

Dawkins'e göre laik toplumlarda bile dine aşırı derecede saygı gösterilmesi şaşırtıcıdır. Dinin bu şekilde bir ayrıcalıklı saygı görmesinin sebebini merak etmektedir.[62] Tanrı Varsayımı bölümünde Çoktanrıcılık, Tektanrıcılık, Laiklik, Amerika'nın Kurucuları ve Dini, Bilinmezciliğin Yetersizliği, Noma, Büyük Dua Deneyi, Neville Chamberlain Evrimciler ekolü, Küçük Yeşil Adamlar[63] başlıkları vardır. Eski Ahit'in Tanrısının bütün hayali Tanrılar içinde en tatsız kıskanç, adaletsiz, kindar Tanrısı olduğunu söylemektedir. Tanrı'nın ya da tanrıların herhangi bir türüne değil Tanrı'ya, Tanrılara, icat edilmiş veya edilecek tüm Tanrılara, doğaüstü her şeye saldırdığını burada açıkça beyan etmektedir.[64]

Kitapta genellikle daha çok aşina olduğu için Hristiyanlıktan bahsetmiş, Budizm ve Konfüsyüçülük gibi diğer inançların din değil, ahlaki düzen ve bir hayat felsefesi olduğunu düşünmektedir.[65]

NOMA adını verdiği başlıkta (non-overlapping maisteria) yani birbiriyle örtüşmeyen sorumluluk alanları tabirini kullanmıştır. Bilim ve dinin alanlarının farklı olduğunu anlatılmak için kullanılmıştır. Bilim gerçek ve teorilerle, din de hayatın anlamı ve ahlaki değerlerle ilgilenir düşüncesine dair eleştirilerini dile getirmiştir.[66] Büyük Dua Deneyi başlıkta; İngiltere'nin en ünlü fizikçi Russel Stannard'ın "dua etmenin hastaları iyileştirdiğine dair görüşünü deneyle incelenmeye çalışılmıştır.

Çift kör yönetimiyle yapılan deneyde, kendisine dua edilen ve edilmeyen ve bunu bilmeyenle hastalar arasında fark olmamıştır. Fakat kendisine dua edildiğini bilen hastalarla, dua edilip edilmediğini bilmeyen hastalar arasında bir fark çıkmış ve

[61] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 16-18.
[62] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 54.
[63] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 55-103.
[64] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 63.
[65] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 64.
[66] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 93.

bu fark yanlış yönde olmuştur. Kendilerine dua edilenler, durumlarının çok kötü olduğu stresiyle daha çok acı çektikleri gözlenmiştir.[67]

Tanrının Varlığı için Gösterilen Kanıtlar Bölümünde; Thomas Aquinas'ın Kanıtları, Ontolojik Kanıt ve Diğer Önsel Kanıtlar, Güzellikten Kanıt, Kişisel Tecrübeden Kanıt, Kutsal Kitaplardan Kanıt, Takdir Edilen Dindar Bilim İnsanlarından Kanıt, Paskal'ın Bahsi, Bayesçi Kanıtlar başlıkları yer almaktadır.[68] Bu başlıklara yüzeysel felsefe içerdiği ve argümanlarının tam olarak açıklamaması üzerine felsefecilerden eleştiriler almıştır.

Nihai Boeing 747 başlığında Tanrı'nın varlığına gösterilen büyük kanıtın 'Olasılıksızlıktan Kanıt' olduğunu ve çok sayıdaki teist için inandırıcı olduğuna değinmiştir. Bu kanıtın çürütülemeyeceğini, fakat doğru uygulandığında Tanrı'nın var olmadığını ispatlamaya daha yakın olduğunu savunmaktadır. Tanrı Neredeyse Kesin Olarak Yoktur başlığında; Fred Hoyle'un "*Dünyadaki yaşamın kendiliğinden başlama ihtimalinin; bir hurdalığın altını üstüne getiren bir kasırganın, tesadüfen bir Boeing 747'nin parçalarını çalışan bir uçak şekline getirebilmesi olasılığından daha yüksek olmadığı"* düşüncesine karşı çıkmıştır.[69]

Tanrı varsayımını kendi argümanlarıyla yok ettiğini düşünen Dawkins, kitabın diğer bölümlerinde din ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Dinin Kökenleri adlı bölümde; Darwinci Gereklilik, Dinin Doğrudan Faydaları, Grup Seçilimi, Başka Bir Şeyin Yan Ürünü Olarak Din, Psikolojik Olarak Dine Koşullanmış Olmak, Yavaş Bas Çünkü Memler'imin Üzerine Basıyorsun, Kargo İnançları isimli başlıklar bulunmaktadır.[70] Darwinci Gereklilik, Darwinizm Emreder başlıklarında, Aliye Çınar'a göre, Dawkins kendi dinini açıkça göstermiş, daha en başında dinin ele alınması gereken parametrelerini hesaba katmadan kendi yargısını dile getirmiştir.[71] Bölümün ana hatlarını; dinin nereden geldiği, nasıl ortaya çıktığı, dinin sahip oldukları, insanları bir şekilde nasıl motive ettiğini ve din olmadan iyi ve kötünün nasıl bilinebileceğine dair sorular oluşturmaktadır.

[67] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 96.
[68] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 109-145.
[69] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 151.
[70] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 211-260.
[71] Çınar, *Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak Ya Da İnanmamak*, 171.

Konumuz açısından önem taşıyan bölüm Ahlakın kökeni: Neden İyiyiz adlı bölümdür. Bu bölümde dindar insanların büyük bir bölümünün din olmadan bir insanın nasıl iyi birisi olacağını, hatta neden iyi bir insan olmak isteyeceğini bile düşünmekte zorlanacağını söylemektedir. Kendisine birçok okuyucudan mektup geldiğini, bunlardan bir kısmının yapıcı, bir kısmının çirkin, bir kısmının da ahlaksızca yazıldığından bahseder. Yazıların en çirkin olanlarının hemen hemen hepsinin bir din taraftarınca yazıldığından bahsetmektedir.[72]

Ahlakın Kökeni: Neden İyiyiz? Bölümündeki; Ahlak anlayışımızın Darwinci bir kökeni var mıdır? Ahlakın Kökenine Dair Bir Örnek Olay İncelemesi, Eğer Tanrı Yoksa İyi Olmak Niye? başlıkları çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

"İyi" Kitap ve Değişen Ahlak Anlayışı isimli bölümde diğer başlıklar şunlardır; Eski Ahit, Yeni Ahit Daha İyi midir? Komşunu Sev, Zamanla Değişen Ahlak Anlayışı, Peki Ya Hitler ve Stalin? Onlar Ateist Değil miydiler? Tevrat ve İncil'deki kutsal metinlerden yola çıkarak peygamberlerin kıssalarını ele almıştır. Kutsal metinlerde anlatılan olayları ahlakiliğin kaynağı olarak görmeyi değil aksine bu anlatılanların ahlaksızlıklara sebebiyet verdiğini bile iddia etmektedir. Ahlak değerlerinin zamanla değiştiğinden, Hitler ve Stalin'in ateist olduğu kabulüne dair, kendi iddialarını ortaya koymuştur.[73]

Dinin Sorunu Nedir Başlığında; Aşırı tutuculuğun inanç etkisiyle oluştuğunu, bilimde buna yer verilmediğinden bahseder. Mutlakçılığın en çok islam ülkelerinde devam ettiğini, ılımlı inanca sıcak bakmadığını, çünkü onun da aşırıcılığa zemin hazırlandığını savunur.[74]

Çocukluk, İstismar ve Dinden Kaçış bölümünde Dawkins, çocuklara bir sıfatmışçasına eklenen din isimleri eleştirir. Bir çocuğun o dine aidiyet hissedebilmesi için için yeterince küçük olduklarını savunur. Müslüman çocuk, Hristiyan çocuk gibi ifadelerden kaçınılması gerektiğini belirtir.[75] Çok Gerekli Bir Boşluk Mu? Bölümünde

[72] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 268.
[73] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 297-341.
[74] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 353-385.
[75] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 420-423.

Tanrı'nın bazı insanlar için psikolojik veya duygusal ihtiyaç olarak görüldüğünü anlatır.[76]

Dawkins'in din olarak sunduğu ve eleştirdiği noktalar, dinlerin en uç noktalarında ve aslında dine dayanmayan geleneksel uygulamalardır. Sadece belli bir kesimin uygulamaya çalıştıklarını, tüm dine yansıtmak ve bunun üzerinden ateizmi savunmak sığ bir düşüncedir. Yaptığı yorumlar objektiflikten uzaktır. Kendisinin bir zamanlar dahil olduğu Hristiyan çevreye bakarak yaptığı din ile ateizm kıyası da indirgemeci bir yaklaşımdır.

Evrimci biyolog Richard Dawkins'in ilk otobiyografik eseri *Merak Tutkusu* kitabıdır. Aile büyüklerinin hayatlarıyla ilgili detaylı bilgilere yer verdiği ilk bölümleri sırasıyla çocukluğu, yaşadığı şehirler, gittiği okullar takip etmiştir. Annesinin günlüğünden da yer yer faydalandığını söyler. Dinden uzaklaşmasını, bilimdeki kariyerini ve bilimle olan yakın ilişkisini anlatmıştır. Kitap başlığından da anlaşılacağı üzere iç dünyasındaki merak arzusu, bilim ve bilimsel düşünceye olan tutkusundan bahsetmektedir. Ayrıca Gen Bencildir kitabını yazdığı dönemi de aktarmaktadır. Dawkins'in hayatının ilk 35 yılını anlattığı Merak Tutkusu kitabının devamı niteliğinde Karanlıkta Mum Işığı adını taşıyan ikinci otobiyografi kitabını 2015'te yayınlanmıştır.

Dawkins tarafından yazılan bir diğer eser *Tanrıyı Aşmak*, 2019 yılında yayınlanmıştır. Dinlerin ve Tanrı anlayışının ortaya çıkışı, kutsal kitapların çelişkileri, ahlakın çıkış noktası gibi konular anlatılmıştır. Ayrıca, bilimin sunduğu kanıtlardan yola çıkarak Tanrının olmadığı tezini ispat etmeye çalışmıştır. Tanrı Yanılgısı kitabının tamamlayıcısı niteliğindedir.

Günümüzde tek tanrılı olarak bilinen üç İbrahimi dinden Hristiyanlığın, çok Tanrıcılığa daha yakın olduğunu savunur. Farklı coğrafyalarda bulunan insanların anne babalarının dini üzerine bir din görüşü benimsediklerini söyler. Çocukların herhangi bir din adıyla etiketlenmemeleri gerektiğini anlatır. İncil'in ağırlıklı olduğu kutsal metinleri eleştirmekte ve iyi ahlaklı dürüst bir insan olmak için Tanrı inancının gerekliliğine karşıt bir görüş sunmaktadır. Eski Ahit gibi kutsal düşünülen kitaplarda

[76] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 435.

Tanrı'nın o zamanın 'havasındaki' ahlaki değerlere göre hareket ettiğini her yüzyıl için farklı bir 'hava' olduğundan bahseder.[77]

Ahlak olgusunun mutlakçı ve sonuçcu olarak değerlendirildiğini, kendisinin sonuçcu yaklaşıma daha yakın olduğunu belirtmektedir. Ahlaki yargıların zamanla değişime uğradığını, birkaç yüzyıl önce kabullenilen bir durumun artık hayat şartlarına göre değerlendirildiğinde kabul görmeyeceğini söylemiştir. Genellikle üzerinde durduğu din Hristiyanlık olmuştur. [78]

The Four Horsemen: Dört Atlı, 30 Eylül 2007 yılında yeni Ateizm ekolünün dört önemli ismi olan Richard Dawkins, Daniel Dennet, Christopher Hitchens ve Sam Harris'in, Hitchens ailesinin Washington'da bulunan evlerinin kütüphanesinde gerçekleştirdikleri iki saat süren bir sohbetin kitaplaştırılmış halidir. Kitapta, her isim için bir bölüm olmakla beraber kitap için yazdıkları birer makalede bulunmaktadır. Christopher Hitchen'in 2011 yılında vefat etmesi sebebiyle kendisine ait bir makale yoktur ve kitabı ona ithaf etmişlerdir. Kitabın genel konusunu ateizm, din ve inanç oluşturmaktadır. Dinlerin kanıt yoksunu olduğunu ifade ederler. İnançlı kesimlerin tarafından kaba, saldırgan, kibirli, iğneleyeci olduklarına dair bazı suçlamalarıyla karşı karşıya olduklarını belirtirler [79]

Bu bölümde Richard Dawkins'in hayatını ve bazı önemli eserlerini ele aldık. Kitapları büyük kitlelere ulaşmış, akademik kariyerini biyoloji, zooloji üzerine yapmış olan Dawkins, kitaplarında sıkça hayvan davranışlarından, genlerden ve evrimden bahsetmiştir. Felsefe ile ilgili bir eğitimi olmadığı halde kitaplarında felsefi konulara sıkça ver verdiğini görmekteyiz.

[77] Richard Dawkins, *Tanrıyı Aşmak* (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019).
[78] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 121-137.
[79] Richard Dawkins vd., *Dört Atlı: Bir Devrimi Ateşlemiş Söyleşi*, çev. Melisa Miller - Barbaros Efe Güner (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019), 67,68.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHLAK VE ATEİZM

1.1. AHLAK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

1.1.1. Ahlakın Tanımı Ve Önemi

Ahlak, Arapçada 'hulk' veya çoğulu 'huluk' olan kelimelerinin karşılığıdır. Türkçede hulk kelimesi din, tabiat, huy, mizaç anlamlarına gelmektedir.[80] Ahlak kelimesinin İngilizce karşılığı 'ethics'dir. Ayrıca 'morality' veya 'moral philosophy' kelimeleri de 'ethics' yerine tercih edilebilmektedir.[81] Latince, Âdet, karakter ve hareket anlamlarına gelen 'moralis' kelimesinden türetilmiştir.[82]

Ahlakın pek çok tanımı yapılmıştır; "*Ahlak, bir kişi, bir grup, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür ülkesinin belli bir küresel dönemde yaşamaya giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve toplu topluluklar ve ağı olarak karşımıza çıkar.*"[83] Başka bir ifadeye göre "*Bireylerin öğrendiği iyi veya kötü değerlerin bir eyleme dönüşerek yaşanmasıdır.*"[84]

"*Ahlak, İnsanların ahlaki değer, yargı, ilke, kural, standart ve teorileriyle ilgili genel bir kavramdır.*"[85] Recep Kılıç, başka bir ifadeyle ahlakı şöyle tanımlamıştır. *"Kelime anlamı huy, hal, ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlak, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır."*[86]

Görüldüğü üzere birden fazla tanımı olan ahlaka, filozofların ya da toplumların yükledikleri anlamlar da birbirinden farklı olabilmektedir. Örneğin; Ünlü filozof Platon'un ahlak anlayışının temelinde mutluluk kavramı vardır. Ele aldığı ahlak felsefesi en yüksek iyi ve mutluluk ile ilgili problemlerine dayanır. Erdem, iyiye ve

[80] Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 11.
[81] Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 21.
[82] Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, 11.
[83] Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi* (İstanbul: İnkılap, 2004), 17.
[84] Cafer Sadık Yaran, *Ahlak ve Etik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 10.
[85] Recep Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)* (Ankara: Nobel Yayınları, 2022), 2.
[86] Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, 12.

mutluluğa ulaştıracak olandır. İyi, erdem ve devlet, Platon'un etik anlayışındaki üç önemli kavramdır.[87]

Platon'da gördüğümüz üzere Antik Yunan felsefesinde ahlak, gaye eksenlidir. Kant'ın ahlakına baktığımızda ise, mutluluk kişiden kişiye değişiklik gösteren bir kavramdır. Kant'a göre ahlakın temeli, herkesi kapsayan değişmeyen bir ilke olmalıdır. Bu özellikleri taşıyan ilke 'iyiyi isteme' (iyi niyet) ve 'ahlak yasasıdır'. Kant'a göre 'İyiyi İsteme'den daha üstün bir duygu hiçbir yerde yoktur. İyiyi isteme sonuca ulaşmasa bile önemli olan buna niyet etmektir.[88]

Antropologlar ve ahlak sosyologları ahlakın çok eski zamanlara kadar gittiğini ileri sürmektedirler. Zira toplulukların olduğu yerde, toplumdaki insanların ilişkilerini düzenleyecek norm ve kuralların oluşturulması gerekecektir. En alt seviyedeki ahlaki değer ve normlar bile o dönemin ahlaki zemini oluşturması için yetecektir. Kısacası ahlak sistemi bulunmayan hiçbir topluluktan söz edemeyiz.[89]

1.1.2. Ahlak- Etik Kavramının Karşılaştırılması

Felsefenin kullandığı araç ve yöntemleri, ahlaka uygulayan felsefe terimine etik denilmektedir.[90] Etik kavramı hakkında, günümüzde neye karşılık geldiği, neleri kapsadığına dair zaman zaman karışıklıklar yaşanmakta, çoğu zaman ahlak ve etik kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır.[91] Cafer Sadık Yaran'a göre, "*Bilimsel açıdan bakıldığında, insanların çoğunluğunun takdir ettiği huyların ve erdemli davranışların pratik hayatta tezahürü için ahlak, yaşanan bu ahlak ile ilgili teorik ve felsefi tartışmalar için ise etik kavramının kullanılması daha doğrudur.*" [92]

Etik kavramı, Aristo'dan itibaren bir felsefe terimi olarak kullanılmaktadır. Yunanca *ethos* kökünden gelen bu kavram; karakter, adet-alışkanlık anlamlarına gelmektedir.[93] *"Etik veya ahlak felsefesi, ahlaki eylemler ve değer üzerine sistemli bir*

[87] Arslan Topakkaya, *Sistematk Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması* (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 83.
[88] Takıyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 321.
[89] Ahmet Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik)* (İstanbul: Say Yayınları, 2021), 14.
[90] Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik),* 3.
[91] Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik),* 11.
[92] Yaran, *Ahlak ve Etik,* 7.
[93] Fatma Gültekin, *Ateizm Açısından Ahlakın Temelleri Problemi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8.

düşünme, soruşturma, ahlaki hayata dair bir araştırma ve tartışma olarak tanımlanır." [94]

Kısacası, ahlak üzerinde felsefi olarak düşünmeye, ahlak felsefesi ya da etik denilmektedir. Etiğin amacı, bir eylemin doğru veya yanlışlığını, bir davranışta bulunurken hangi ahlaki norma göre hareket etmeyi anlamaya çalışmaktır.[95]

Ahlak, yapılan bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere insanlığın en eski tarihine kadar uzanan değerler bütünüdür. Birey ve toplum bazında ahlaki değerler olmazsa olmazdır. Ahlaki ilkeleri felsefi bir disiplin olarak inceleyen etik, bir sonraki başlığımızda ahlakı kaynağı bakımından çeşitli kuramlar halinde incelenecektir.

1.1.3. Din Ve Ahlak İlişkisi

Din felsefesinde din ahlak ilişkisi, pek çok kez ele alınmıştır. Din ahlak ilişkisi, Batı düşünce tarihinde ilk kez sistemli bir şekilde Platon'un Euthyphron diyaloğunda karşımıza çıkmaktadır. Diyalogta, iki ana karakter olan Sokrates ve Euthypron, dindarlık ve dinin ne olduğuna dair bir tartışma gerçekleştirmektedir.[96] Sokrates, Euthypron'un yaptığı dindarlık tanımlarını reddetmekte, Tanrı iradesinden bağımsız bir dindarlık çerçevesi çizmektedir. Geleneksel inançları savunan Euthypron karşında, Sokrates, ahlaki boyutu olan bir din anlayışı savunur.[97]

Din ve ahlak ilişkisi, din felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Sokrat öncesinde filozoflar genel olarak evreni açıklamada dini değil bilimsel dil kullanmışlardır. Platon'un ahlak anlayışı, en yüksek iyiye ulaşması üzerine kurulmuştur. İnsanın en yüksek iyiliği Tanrı bilgisini de kapsar. Aristo'ya baktığımızda onun ahlak anlayışı mutluluğu elde etmektir. Mutluluk ise Tanrı'yı düşünmeyi ona hizmet etmeyi içerir. Bütün insanların genel amacı ahlaken iyi bir hayat sürdürmektir. Aristo sonrası düşünce dünyasında Epikürcüler ve Stoalılar, ahlak ve dini birbiriyle ilişkili olarak inceleme konusu yapmıştır. Yahudi Hristiyan düşünce dünyasında din ve ahlak, ilahi buyruk içeriklidir. Yunan felsefesinde din ve ahlak ilişkisi 'iyi' kavramı üzerinden ele

[94] Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 221.
[95] Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 9.
[96] Platon, *Euthyphron*, çev. Furkan Akderin (Say Yayınları, 2020), 37-66.
[97] Platon, *Euthyphron*, 24.

alınırken, Yahudi Hristiyan düşüncesinde din- ahlak, hak ve yükümlülük üzerinden Tanrı sevgisiyle birlikte ele alınmıştır. [98]

Kindi Farabi ve İbn Sina gibi İslam geleneğinin önemli düşünürleri de Aristo'da olduğu üzere gayeci ve mutluluk üzerine bir ahlak anlayışı benimsenmiştir.[99]

Ortaçağa gelindiğinde Thomas Aquinas, Aristoteles'i görüşlerine eklemelerde bulunmuştur. Ona göre ahlaki kuralların bir kısmı vahiyle, bir kısmı da deneyim ve akıl sayesinde bilinir ve bunlar birbiriyle çelişmez. Çünkü Tanrı, insan için iyi olan, insana uygun buyruklarda bulunur.[100] 16. Ve 17.yy'a baktığımızda Batı düşüncesinde akılcılık ve deneycilik adında iki akım etkili olmuştur. Akılcılığın tarihi Descartes'ten Leibniz'e dek uzanır. Descartes, Tanrı'yı ahlak yasasının kaynağı olarak görürken; Leibniz için ahlaklılık, Tanrı yolunda olmayı gerektirir. Akılcılar, Tanrı'yı ahlaki hayatın merkezinde görür, fakat ahlaki ilkelere kutsal metin ya da dini otorite ile değil akılla ulaşılabildiğini ifade etmektedirler.[101] Sürece baktığımızda ahlakın kaynağı olarak görülen din, zaman içerisinde ahlaktan uzaklaşmış, Tanrı buyruklu ahlak anlayışından insan merkezli ve daha özgürlükçü olduğu düşünülen seküler ahlaka doğru bir gidişat görmekteyiz.

2. AHLAKIN KAYNAĞI VE ETİK KURAMLARI

En genel anlamıyla bir kurallar sistemi olan ahlak, kaynağı itibariyle din felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Felsefe tarihi boyunca ahlakın bir temele dayandırılması problemi var olmuştur. Ahlaki kural ve ilkelerin kaynağı nedir sorusuna farklı cevaplar verilmiştir. Kimi filozoflar ahlakın kaynağını din/tanrı/vahiy olarak görürken kimileri ise haz, tabiat, duygu, sezgi veyahut akıl olarak görmektedir.[102] Bu cevapları din ve din dışı olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür.

İnsana yükümlülüklerini, neleri yapıp yapmaması gerektiğini bildiren buyrukların ahlaki kaynağı olarak Tanrı'yı gösteren dini kaynaktır. Tanrı burada

[98] Recep Kılıç, "Din ve Ahlak İlişkisi", *Din Felsefesi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 343-346.
[99] Kılıç, "Din ve Ahlak İlişkisi", 347.
[100] Kılıç, "Din ve Ahlak İlişkisi", 349.
[101] Kılıç, "Din ve Ahlak İlişkisi", 351.
[102] Ömer Türker, *Ahlak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 50.

insana uyması gerektiği kuralları ve görevleri bildirir. Ahlakın din dışı olarak nitelendirebileceğimiz diğer kaynağı ise sekülerleşen ve dinin uzaklaştırıldığı bir dünya hayatında insanların birbirleriyle barış içinde yaşamalarını sağlayacak ortam için uygun görülen normlar ve kurallar bütünüdür. Bir nevi toplum sözleşmesi diyebiliriz.[103] Etik bu ahlaki kuralları sistematik bir şekilde ele alır bazı tasnifler yapar. Günümüz Batı ahlak felsefesinin yaptığı tasnife göre etik üç ana başlıkta karşımıza çıkmaktadır.

1.METAETİK

2. NORMATİF ETİK

3.UYGULAMALI ETİK [104]

2.1. METAETİK

Meta Yunancada üst, yüce anlamına gelir. Metaetik kuramında, iyi-kötü, doğru-yanlış, ahlaklı-ahlaksız gibi kavram ya da kelimelerin kaynağı, kapsamı ve anlamları ele alınır.[105] Başka bir ifadeyle metaetik, normatif etik sistemlerini, ahlaki yargıları ve ahlaki kavramları analiz eder. [106] Son yüzyılda çıkmış bir etik türü olan metaetik, analitik etik veya eleştirel etik türü olarak da bilinir.[107]

2.2. NORMATİF ETİK

Kendi içinde farklı bölümlere ayrılan normatif etik, son dönemde teleolojik, deontolojik, erdem etiği şeklindeki başlıklara ayrılmıştır.[108]

Teleolojik etik: Eylemin doğru ya da yanlış olduğu ahlaki eylemin sonuca göre anlaşılmaktadır. Teleolojik etik, Yunanca amaç ve gaye anlamına gelen telos kelimesiyle bağdaştırılmıştır.[109] Ahmet Cevizci'nin tanımına göre teleolojik etik,

[103] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 219.
[104] Yaran, *Ahlak ve Etik*, 15.
[105] Yaran, *Ahlak ve Etik*, 17.
[106] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 243.
[107] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 243.
[108] Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 35.
[109] Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 35.

"Ahlaki eylemin değerini belirleyen şey eylemin ürettiği sonuçtur." Teleolojik etik kapsamında bu teorilere sonuççu da denilir.[110]

İnsanın yaşarken bazı amaçladığı şeyler vardır. Eğer yaptığı eylemler kişiyi o amaca götürüyorsa iyi doğrudur. Götürmüyorsa yanlış ve kötüdür. Teleolojik teoriler, amaçlanan şeyin ne olduğuna göre kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Mutluluğu amaç edinenler mutlulukçu, faydayı gaye edinenler faydacı etik olarak adlandırılır.[111]

Modern etiğin kurucularından biri olarak görülen Hobbes, teleolojik-sonuççu etiğin en önemli temsilcilerinden birisidir. Sadece doğalcılık değil, bireyci ve faydacı etik anlayışın da temelini oluşturan bir isimdir. Hobbes'ı etik tarihinde önemli kılan modern etiğin inşasını yapmasıdır. Ortaçağda insan davranışlarını ahlaki yapan tanrının yasalarıydı. Modern etik ise Tanrı ve Tanrı yasalarından vazgeçmiştir. Bunu ilk ve açık şekilde yapan Hobbes'dır. Modern etikte ahlaki hayat tarzını insan dışında otoriter, doğaüstü bir varlık belirlemez.[112]

Yararcılık: Hobbes ile başlayan bu etik anlayışı, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından geliştirilmiştir. Bu etik kuramına göre bir eylemi ahlaklı yapan şey o eylemin ortaya çıkardığı sonuç ya da faydadır. Genel anlamda teleolojik kuramla aynı türdendir.[113]

Deontolojik etik: Grekçe ödev anlamına gelen deon kelimesinden türetilen bu etik çeşidinde, yapılan eylemin doğru ve yanlışlığını, o eylemi yaparken bazı ilke veya ödevleri yerine getirip getirmediği belirler. Bu yaklaşımda sonuç ne olursa olsun ahlaki yasalar önemlidir ve önceliklidir. Burada eylemin sonucu değil, eylem yapılırken niyet ve ilke önemlidir. Bu yaklaşımda insanın gerçekleştirmek zorunda olduğu ahlaki yükümlükler vardır, sonuç kötü olsa bile bunu yapmak gerekir. [114]

Erdem etiği: Kişinin ne yapması gerektiği değil, kişinin nasıl olması gerektiği üzerine kurulur. Burada eylem değil fail önemlidir. Eylemde bulunan kişinin karakter özelliğini merkeze alır. Ahlaki değer burada, eylemi yapan kişiden türetilir. Doğru

[110] Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 45.
[111] Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 35.
[112] Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 61-72.
[113] Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 73.
[114] Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 35-36.

eylem-erdemli fail ilişkisi var. Aristo'nun mutlulukçu teleolojik yaklaşımı aynı zamanda erdem etiği olabilir. [115]

Deontolojik etik teleolojik etiğin karşısında yer alır, sonuçtan ziyade doğru eylem problemi üzerine yoğunlaşır. Yapılan eylemler sonuçlardan bağımsız, ahlaki ödev ve eylemlere göre yapılıp yapılmadığına göre değerlendirilir.[116]

2.3. UYGULAMALI ETİK

Etiğin teorik boyutu dışında bir de uygulamalı boyutu bulunmaktadır. Etiğin bu boyutu, etik alanına 1970 yıllarda giren teknoloji, yeni mesleklerin çıkışı gibi durumlar sebebiyle ortaya çıkmıştır.[117]

Etik genel olarak; normatif etik, metaetik ve uygulamalı etik olarak üç gruba ayrılır. Fakat uygulamalı etik, normatif etiğin bir alt disiplini olarak görülebilir. Uygulamalı etik bir yargıda bulurken normatif etikteki temel yaklaşımlardan yola çıkmaktadır. Normatif etiğin bir alt disiplini olarak da düşünülebilen uygulamalı etik; yapılacak çalışmalar deneyimsel bilgiler gerektirdiğinden iş etiği, meslek etiği, sosyal etik, biyoetik gibi bazı bölümlere ayrılmıştır. [118] Örneğin iş etiği, meslek etiğine dair bir düzen kurmayı amaçlarken başvurdukları etik, deontolojik etik ya da ahlaki yükümlüktür.[119]

Tezimizin ikinci bölümünde ele alacağımız Richard Dawkins, ahlakın kaynağı olarak dini ya da Tanrı'yı değil toplumun oluşturacağı norm ve ilkeler bütünü olarak görür. Ayrıca o ahlakın kaynağında Darwinci açıklamalar yapmaktadır.

---

[115] Sam Harris, *İnancın Sonu İnanç ve Mantığın Kafa Kafaya Çarpışması*, ed. Erol Karaarslan, çev. Tunç Tuncay Bilgin (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2014), 36.
[116] Cevizci, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 89.
[117] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 249.
[118] Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*, 205-208.
[119] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 250.

3. ATEİZM VE ÇEŞİTLERİ

Ahlak anlayışını ele alacağımız Richard Dawkins günümüz ateizminin en bilinen ismidir. Giriş bölümünde hayatına ve eserlerine değindiğimiz bu ismin hangi ateist görüşte yer aldığını bilmek önemlidir. Zira, içinde bulunduğu ateist görüş, onun ahlak anlayışını oluşturmaktadır. Bu bölümde öncelikle ateizm tanımına yer verdikten sonra çeşitlerine değinilecektir.

3.1. ATEİZMİN TANIMI

Din felsefesinin önemli kavramlarından biri ateizmdir. A-teizm, Yunancada Tanrı anlamında kullanılan 'theos' kelimesinden türetilen teizm kavramına eklenen a takısıyla oluşturulmuştur. Arapçada ise 'ilhad' anlamında mülhit ya da zındık kelimeleriyle ifade edilen bu kelime kısaca tanrıtanımazlık olarak bilinmektedir.[120] En genel anlamıyla Tanrı'nın varlığını reddetme tutumu olan ateizm, teizmin tam karşısında bulunur. Tanrı'nın varlığına inanmama yaklaşımıdır.[121]

Ateizmin tarihsel kökeni, Antik Yunan düşünürlerinden Demoktitos, Leucippos ve Epikür'e dek uzansa da inanan ve inanmayan ayrımı, insanın varoluşuna kadar eskiye gitmektedir. Sistemli bir düşünce olarak ortaya çıkışı ise M.Ö 5.yüzyıla tekabül etmektedir.[122]

3.2. ATEİZM ÇEŞİTLERİ

Ateizm, bazı felsefeciler tarafından, Tanrı inancı karşısında takınılan olumsuz tutumun niteliği bakımından ikiye ayrılmaktadır. Pozitif ateist, Tanrının var olmadığına inanan, negatif ateist ise, Tanrı'nın varlığına inanmayanlar için kullanılmıştır.[123] Negatif ateizm, yumuşak veya zayıf ateizm olarak da bilinir. Pozitif ateizm, Tanrı'nın varlığını reddederken, negatif ateizm ise sadece teizmin karşısında olduğunu ifade eder. [124] Bu ayrım dikkate alındığında Dawkins'in ateizmi pozitif

[120] Aydın Topaloğlu, "Ateizm", *Din Felsefesi* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 141.
[121] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2021), 47.
[122] İsmail Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi* (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 75.
[123] Engin Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", *Din Felsefesi El Kitabı*, ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 158.
[124] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 48.

ateizmdir. Ateizmin en fazla kabul gören diğer bir ayrımı ise mutlak ateizm ve pratik ateizm şeklindedir.[125]

3.2.1. Mutlak Ateizm- Pratik Ateizm

Mutlak ateizm, Tanrı düşüncesini kökten reddeder. Mutlak ateizme göre insan, Tanrı fikrine sahip değil, bu sebeple inanma ya da inkar etme gibi bir duygu da olamaz. Kısaca ifade etmek gerekirse mutlak ateist, Tanrı yoktur demeye bile gerek duymaz. Her insanın doğuştan Tanrı inancıyla dünyaya geldiği görüşündeki teizmin tam tersi olarak her insanın doğuştan ateist olarak dünyaya geldiğini, sonrasında aile ve çevre etkisiyle bunun değiştirilebildiğini düşünürler.[126]

Pratik ateizm, Tanrı inancı olduğu halde, Tanrı yokmuş gibi yaşayan bir görüştür. Bu anlayışta inanç ve eylem çelişkisi vardır.[127] Pratik ateizm kendi içinde aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

3.2.1.1. Pratik Ateizmin İki Çeşidi: Aktif ve Pasif Ateizm

Pasif ateistler, Tanrı'nın varlığını reddetmekle birlikte, dinî inançlarla veya dindarlarla bir problemi bulunmayan, bu reddedişi kendi içlerinde yaşayan kişilerdir. Aktif olanlar ise, zihinlerinde ve günlük yaşantılarında Tanrı inancını reddederler. Bununla birlikte Tanrı'ya ilgili her türlü fikir, sembol ve davranışa saldırgan tutumlar sergileyen kişilerdir. Amaçları, insanları dinsizleştirmek olan aktif ateistlere militan ya da eylemci ateistler de denilmektedir. Felsefe tarihinde L.A. Feuerbach (1804-1872), F. Nietzsche (1844-1900), S. Freud (1856-1940) ve K. Marx (1818-1883) gibi ünlü düşünürleri bu kategoride ele alabiliriz.[128] Richard Dawkins saldırganlığının tüm dinlere karşı olduğunu ve içinde bulunduğu ateizmin "militan ateizm" olduğunu söylemektedir.[129]

---

[125] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 160.
[126] Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*, 78.
[127] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 160.
[128] Aydın Topaloğlu, *Ateizm Ve Eleştirisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 8.
[129] TED Talk, "Richard Dawkins: Militant atheism | TED Talk", *https://www.ted.com/talks/richard_dawkins_militant_athei=en#t-450796* (Erişim 02 Ocak 2024).

3.2.1.1.1. Aktif Ateizmde Yeni Bir Yorum: Yeni Ateizm

Bu, eylemci ya da militan ateizm olarak da bilinen aktif ateizmin 21.yy'daki yorumu yeni ateizmdir. Yeni ateizm kalıbı Gary Wolf tarafından 2006 yılında Wired Dergisi'nde ilk defa kullanılmıştır. Yeni ateizm sıklıkla laik hümanizm ve anti-teizm gibi akımların temel ilkeleri ile örtüşür.[130] Günümüzde Yeni ateizm denilince akla gelen ilk isimlerden biri Richard Dawkins'tir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Pratik-aktif ateizmin amacı din ve tanrı olgusunu toplumdan çıkarmaktır. Bu yeni yorum popüler kültürde büyük kitlelere hitap etmektedir.[131] Modern Çağ olarak nitelendirilen günümüz yüzyılında ateizm bir inanç meselesi haricinde bir ideolojik mesele olarak görülebilmektedir.[132]

4. ATEİZMİN ARGÜMANLARI

Ateizm konusunda ele alınması gereken bir konu, ateistlerin teizmin iddialarını çürütmek için öne sürdükleri argümanlardır. Pozitif ateizm, sadece Tanrı'nın var olmadığını iddia etmekle kalmayıp tıpkı bir teist gibi, iddialarının gerekçelerini desteklemeye çalışır. Bu argümanlara 'ateolojik' deliller de denilmektedir.[133] Ateist, Tanrı'nın var olmadığını ispatlamak için, teist anlayıştaki her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, zorunlu, mükemmel mutlak iyi bir varlık olan Tanrı tasavvurunun tutarsız olduğunu ispatlamaya çalışır. Nasıl ki teistler Tanrı'nın varlığı konusundaki kanıtlarda farklılıklara sahipse, ateizmde de Tanrı inancının olumsuzluğu yaklaşımında hem fikirdir. Fakat hangi gerekçelere dayanması konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.[134]

Teizmin iddialarını çürütmek üzere ateistler pek çok argüman sunmuştur. Kötülük problemi en bilinenidir. Çağdaş din felsefesinde, ateizmin kanıtları; ontolojik, epistemolojik ve ahlaki gerekçelere dayalıdır.[135]

---

[130] Seyrek, *Ateizm, Deizm, Agnostisizm*, 147.
[131] Nazmiye Yağcı, *Çağdaş Din Felsefesi Problemi Olarak Yeni Ateizm, Sam Harris Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021), 4.
[132] Topaloğlu, *Ateizm Ve Eleştirisi*, 9.
[133] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 111.
[134] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 163.
[135] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 163.

4.1. MATERYALİZM, FİZİKALİZM VE NATÜRALİZM

Birbirleriyle hemen hemen aynı anlama gelen bu kavramların tanımlarına yer vermeyi uygun görmekteyiz. Materyalizm, günümüzde en yaygın olanı ve kökleri felsefenin en erken dönemlerine rastlayanıdır. Maddecilik veya özdekçilik olarak da bilinen bu ateist argümana göre, var olan her şey maddeden ibarettir. Evrenin doğasını açıklamada madde merkeze alınır. Materyalizm yerine fizikalizm de kullanılmaktadır.[136]

Ahmet Cevizci'nin tanımıyla fizikalizm, " *Var olan her şeyin fiziki nesne ya da maddi varlıklardan ibaret olduğunu, fiziki şeyler dışında başka bir varlık türünün olmadığını savunan görüş.*"[137] Yaratma sıfatını tamamen reddeden bu anlayışta, evrenin kökeni ve düzeni doğayla açıklanmış, doğaüstü alan reddedilmiştir. Materyalist düşünce Antik Yunan'da Leukippos, Demokritos ve Epiküros gibi filozoflarca savunulmuştur.[138] Modern dönemde ise yeni-ateistler materyalist-ateist olarak adlandırılabilir.

Tezimizin konusu olan Richard Dawkins materyalist- ateisttir.[139] Materyalist düşüncede yer edinen ateizm kanıtları önemli bir ölçüde Charles Darwin'in evrim teorisine dayanır.[140] Richard Dawkins, kitabı Tanrı Yanılgısı'nda evrim teorisini, natüralizmi destekleyen önemli kanıtlardan biri olarak sunar.[141] Evrim teorisi maddenin ezeliliğinin kabulüne dayanır. Darwin, evrim teorisi ile Tanrı'nın varlığı arasında bir çelişki görmezken, evrim teorisi günümüzde Tanrı'nın varlığı aleyhinde bir kanıt olarak kullanılmaktadır. Bu aleyhte kullanılması ateizmin günümüzdeki önemli akımlarından olan natüralizm (doğacılık) ile ilgilidir. Caner Taslaman'ın ifadesiye "*Natüralizm, materyalizm ve ateizm ile kardeş bir görüştür*." [142]

Natüralizm, doğa dışında hiçbir varlığı kabul etmeyen, doğanın sadece doğayla açıklanabileceğini savunan bir görüştür.[143] Natüralizm, insan bilinçliliğini

[136] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 163.
[137] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 183.
[138] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 164.
[139] Caner Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2021), 310.
[140] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 165.
[141] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 109-145.
[142] Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, 311.
[143] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 166.

açıklayamaz, bu sebeple insanı robot veya makine bir varlık olarak ele alır. Böyle bir insan tanımında, seçme- karar verme hürriyetlerinden bahsedilemez. Bencil genlerin programladığı bu tarz bir varlıkta ahlaki olan veya ahlaki olmayan davranışların sebepleri bulunmaz.[144]

Alvin Platinga, Naturalist düşüncenin savunuculuğunu yapan Dawkins'i eleştirmiştir. Dawkins'in bir filozof değil biyolog olduğu göz önünde bulundurulduğunda ortaya koymaya çalıştığı felsefenin çok yüzeysel kaldığını söyler.[145]

4.2. POZİTİVİZM

Türkçe karşılığı olguculuk olan pozitivizm, ilk defa Henri De Comte Saint-Simon tarafından kullanılmış, Aguste Comte tarafından da sistematik bir hale getirilmiştir batı düşüncesinde etkisinin en fazla görüldüğü tarihler 19 yy ve 20.yy başlarına tekabül etmektedir.

Pozitivizm; maddeyi temel alarak, Tanrı'nın varlığını inkar eden materyalistlerden farklı olarak, Tanrı'nın varlığını inkar etmez, Tanrının varlığına dair bir bilginin imkanını sorgular ve bu bilgiyi mümkün görmez. Pozitivizme göre dünya hakkında doğa bilimleri tarafından sağlanan bilgi dışında hiçbir bilgimiz yoktur.[146]

4.3. AHLAKİ ATEİZM/ AHLAKİ GEREKÇELER ARGÜMANI

Nietzsche ve Sartre gibi ateist filozoflarının sunduğu bir argüman olan ahlaki gerekçeler argümanı, ahlakın ve insan özgürlüğünün mümkün olabilmesi için Tanrı olmamalıdır görüşünü savunmaktadır. Bu iki düşünür ahlakın parçası olan 'sorumluk ve özgürlük' alanına dair yaklaşım sergilemiştir.

---

[144] Batak, *Naturalizm Çıkmazı*, 178.
[145] Alvin Platinga, "Dawkins Karmaşası: Natüralizm Saçmalığı", çev. Engin Erdem, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50:1 (2009), 179-181.
[146] Erdem, "Ateizm Ve Kanıtları", 176-178.

Nietzsche'nin yaşadığı dönemin ahlakı, köle ahlakı eksenlidir. Yani özgürlük ve sorumluluktan, kendi değerlerini oluşturmaktan uzak bu ahlak sisteminden kurtulmanın yolu, mevcut olan ahlak sisteminde Tanrıyla bir bağın olmamasıdır.[147]

Sartre de sorumluluk ve özgürlüğün kısıtlayıcısı olarak Tanrı'yı görmektedir. Ona göre Tanrı varsa özgürlük yoktur. Tanrı var olduğu sürece kişinin kendi özünü oluşturması mümkün değildir.[148]

Öncelikle etik kuramları Dawkins'in ahlak anlayışını anlamamız için bize bir temel oluşturmaktadır. Burada ateizmi ön plana çıkarma amacımız, ahlak felsefesinde ateist bir dünya görüşünün nerede konumlandığı önem arz etmektedir.

Bu bölümde kısaca ateizmin tanımlarını, çeşitlerini ve teizmin karşısında yer alan ateizm argümanlarını inceledik. Aktif ateizmin bir formu olan yeni ateizm görüşündeki Dawkins'in konumunu ele aldık. Yeni ateizmin de argüman olarak sunduğu materyalizm temelli natüralist görüşleri ifade edilmiştir.

[147] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 116.
[148] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 117.

İKİNCİ BÖLÜM

2. RICHARD DAWKINS'İN AHLAK ANLAYIŞI

2.1. DAWKINS'İN DİN VE İNANÇ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Dawkins, dinlere olumsuz bir tavırla yaklaşmaktadır. Dawkins'e göre Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a inananlar, bu dinlerin tek tanrılı olduğunu söylerler, fakat Dawkins, Modern İbrahimi dinlerin tek tanrıcı dinler olduğundan şüphe duymaktadır.[149] Dawkins'e göre özellikle Hristiyanlığın Baba, Oğul, Kutsal Ruh inancı barındırması, onu çok tanrıcılığa yaklaştırır. Ayrıca İbrahimi dinlerin şeytanın var olduğuna inanmaları da bunu göstermektedir. Onlar şeytanı tanrı olarak ifade etmeseler de onun Tanrısal bazı güçlere sahip olduğunu düşünürler.[150]

Kendisinin tesadüfen bir Hristiyan olarak yetiştirildiğini, değişik ülkelerde doğan çocukların, ebeveynlerinin dinlerini kopyaladığını ifade etmektedir. [151]

Dinin, genellikle ahlakın kaynağı olarak düşünüldüğünü ifade eden Dawkins'e göre ahlak, dinden daha eskidir. Ahlak dinin değil, başka bir şeyin yan ürünü olarak düşünülmelidir.[152] Dawkins'e göre dindar insanların büyük bir kısmı, insanların din olmadan nasıl iyi birisi olabileceğini, hatta neden iyi bir insan olmak isteyeceğini bile tasavvur edemezler.[153]

Nobel ödüllü Amerikan fizikçi Steven Weinberg "*Din insan şerefine hakarettir. Din olsa da olmasa da her zaman iyi şeyler yapan iyi insanlar, kötülük yapan kötü insanlar olacaktır. Ancak iyi insanların kötü şeyler yapabilmesi için din gerekir."* Yine benzer anlamda Blaise Pascal'ın *" İnsanlar dinsel inançla yaptıkları kötülükleri başka bir yolla asla bu kadar eksiksiz ve neşeli yapamazlar."* ifadeleriyle birlikte Dawkins, dinlerin ahlaki olarak kötülük getirdiği savını desteklemeye çalışmaktadır.[154]

[149] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 13.
[150] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 13.
[151] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 16.
[152] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 266.
[153] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 269.
[154] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 312.

Dawkins, ayrıca dinlerin grup içi ve grup dışı düşmanlık ve kan davalarının bir etiketi olduğunu savunmaktadır.[155] Dawkins'e göre din üç yolla bölücülük hasarını yükseltir ve çoğaltır.

1.Çocukların etiketlenmesiyle: (Katolik çocuk, Protestan çocuk gibi) bu etiketlemeler yapıldığında çocuklar daha din hakkında ne düşüneceğini bilemez durumdadır.

2.Okulların ayrılmasıyla: Çocuklar genellikle kendi din gruplarına dahil olan insanlarla birlikte eğitilirler. Başka dinlerle olan ayrılık burada başlamıştır.

3. Grup dışında evlenme karşıtı tabularla: Birbirine düşman grupların karışmasını engelleme amaçlıdır. Bu özellikle dindar Yahudiler arasında yaygındır. Farklı gruptan biri ile evlendiğinde karışık evliliğe sebep olmakta, bu da çocuğun nasıl yetiştirileceğine dair tartışmaları başlatmaktadır. Ona göre din; bölücülüğü, grup içindekilerin tercih edilip, grup dışındakilerden uzak durmayı teşvik eder. Bunun dışında bir zararı olmasa bile kötülük için önemli bir güce sahiptir.[156] Richard Dawkins, özelde Hristiyanlık olmak üzere teistlerin, ahlakın temelini dine dayandırmalarını bir yanılsama olduğunu düşünmektedir.[157]

Dawkins, insanların maruz kaldığı salgın hastalıkların bir felaket olduğunu, fakat en büyük felaketlerden birinin aşırı inançlar olduğunu savunur. Dawkins'e göre bunun kökünün kazınması, çiçek hastalığından bile daha zordur.

Dawkins, inancı dinin temel bir kusuru olarak görmektedir. Çünkü inanç kanıta dayanmayan bir inanıştır. Hatta dindarlar için, bir kanıta bağlı olmaması gurur ve neşe kaynağıdır. Kendisinin evrime olan tutkulu inanışının din gibi olmadığını çünkü, bilimin kanıtlara dayandığını, istenildiği takdirde bu kanıtlara ulaşılabileceğini savunur. Sadece inanca dayalı bir inanışta bu durum söz konusu edilemez. Ona göre bilim, etrafta olan en ahlaki, en dürüst alanlardan biridir ve bu dürüstlük bilim için olmazsa olmazlardandır. Bilim, dinin kusuru olan inançtan arınmıştır. Dinin kendi taraftarlarına sağlamaya çalıştığı faydaların teselli ve psikolojik desteğin bilimde de var olduğunu ifade etmektedir. Din, bilim gibi bir şeyleri açıklamaya ihtiyaç duyar, özellikle evren ve biyoloji ile ilgili çoğu şeyi bilim gibi sunmaya çalışır. Bilime ait

[155] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 325.
[156] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 327-329.
[157] Çınar, *Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak Ya Da İnanmamak*, 189.

soruları, din cevaplamaya çalışır; hatta dinler kendi genel tartışma konularından ziyade bilimsel konulara yönelmişlerdir. Bilimin, din gibi teselli vermesinin zor olduğunu söylemektedir. İnanılan şey yanlış olsa da dinde bu yanlış olduğu bilinmediği sürece sıkıntı yaratmayacaktır. Bilim en fazla acı dindirici ilaçlarla ferahlama sağlatabilir.[158]

Dawkins, tutucular olarak ifade ettiği teist kesim için, inandıkları kitabın doğru olmadığına dair bir kanıt geldiğinde, kitabı değil kanıtı dışlayacaklarını söyler. Kendisinin ise bir bilim insanı olarak, evrime kutsal kitapta olduğu için değil, kanıtlarının üzerinde çalışılabilir olduğu için inandığı savunmaktadır. Evrimle ilgili kitaplar kutsal değildir, içerisinde kanıtlar olduğu için herkes bu kanıtları araştırıp inceleyebilir. Aksi bir kanıt getirildiğinde ya da bir hata keşfedildiğinde bu düzeltilebilir değiştirebilir, fakat kutsal kitap için böyle bir şey söz konusu değildir.[159]

Bir bilim insanının kanıta olan inancının tutucu bir inanç olmadığını, örneğin evrim teorisini yeni keşfedilen bir kanıt çürütürse bu inançtan vazgeçebileceğini söyler. Ancak gerçek tutucu bir insan bunu kesinlikle yapamayacaktır. Ayrıca kendisinin evrim inancından ötürü tutuculukla itham edildiğini belirtmektedir. Dawkins'e göre tutuculuk ile tutku aynı şey değildir. Evrimi savunurken bu kadar tutkulu olmasının sebebi, evrim için sunulan kanıtların çok güçlü olduğudur. Evrime olan güveninin aşırı tutuculuk ve inanç olmadığını, evrime olan inancının değişmesi için farklı bir kanıtın getirilmesinin yeterli olacağını söylemektedir. Hiçbir bilimci gerçek kanıtlara sırtını dönmez, bunu gurur meselesi yapmadan, idealist bir biçimde kanıtı kabul eder. Bir bilim adamı olarak aşırı tutucu dine düşman olduğunu, çünkü bunun bilime zarar verdiğini söyler. Aşırı tutucu dinin, düşüncelerimizi değiştirmeyi, yeni şeyler öğrenme isteğimizi baltaladığını savunmaktadır. Ayrıca bu şekildeki bir hayat görüşünün hakim olması bilimin düzenini bozmakta ve aklın temelini sarsmaktadır.[160]

[158] Richard Dawkins, *Ruhtaki Bilim*, çev. Melisa Miller vd. (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2018), 173-176.
[159] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 353.
[160] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 355.

Dawkins'e göre aşırı tutucu olmayan bir din de, çocuklara küçük yaştan itibaren sorgulanmayan inancın erdemli ve doğru olabileceğini öğreterek, kişiyi ya da toplumu aşırıcı tutuculuğa sevk edebilir.[161]

Aşırı tutuculuğa karşı olduğunu söyleyen Dawkins, ılımlı inanca da sıcak bakmamaktadır. Ilımlı inancın, yobazlığa teşvik ettiğini savunmaktadır. Kendisinin aşırı tutucular gibi körü körüne bağlanmadığını dile getirmektedir.

2.2. KUTSAL KİTAP- AHLAK İLİŞKİSİ

Dinler için takındığı olumsuz tavrı Kutsal kitaplarda da görmekteyiz. Dawkins, Kutsal kitapların gerçekliğini, bir aksiyom yani kanıtlanamayan bir önerme olarak görmektedir.[162] Dawkins' e göre kişiler, ahlaklı olmayı kutsal kitaplardan edindiklerini zanneder, aslında ahlaklarını pratikte oradan almazlar.[163]

Kutsal kitaplar ahlaki kuralları, doğrudan talimat şeklinde ve örnek rol modeller üzerinden aktarır. Talimat şeklinde aktarılan ahlak kurallarının örneği olarak İlahi metinlerde geçen On Emir'i gösterir. Tanrı veya bir başka örnek insan üzerinden rol model görevi verilir. Kullanılan bu iki yöntem Kutsal kitap merkezli bir ahlak anlayışı ortaya çıkarmaktadır.[164]

Özellikle İncil üzerinden yorum yapan Dawkins İncil'i tuhaf ve garip bir kitap olarak tanımlamaktadır. Dindar fanatiklerin İncil'i ahlakın ve yaşam ilkelerinin öğrenildiği yanılmaz bir kaynak olarak görmesini eleştirir. Çünkü, İncil'i bu kadar ahlakın merkezine oturtan kişiler aslında İncil'i okumaz ve anlamazlar.[165]

Dawkins'e göre, Eski Ahit ve Kuran'da da yer alan Nuh tufanı, Babil efsanesi Utanapiştim'den türetilmiştir ve bu hikayenin vermeye çalıştığı ahlak dersi dehşet vericidir. Dawkins'in alıntısına göre "*Tanrı insanoğluna kızar, bir aileyi hariç tutarak çocuklar dahil herkesi suda boğar. Ek olarak geride kalan masum hayvanları da boğar.*" Bu ve buna benzer ifadeler için ilahiyatçılar, kitaptaki her şeyin anlatıldığı gibi gerçek olmadığını; bazılarının kinaye, bazılarının sembolik olabildiğini söylerler.

[161] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 358.
[162] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 353.
[163] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 296.
[164] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 297.
[165] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 298.

Dawkins burada eleştiri yapar, hangi parçalar sembolik, hangilerinin kinaye olduklarına kimin, nasıl karar vereceğini sorar. Böyle bir kararın,kişisel bir karar olacağının altını çizmektedir. Ona göre böylesi kişisel tercihin mutlak bir temeli yoktur. Dawkins, ilahiyatçının büyük bir çoğunluğunun, kendi kutsal kitaplarındaki Nuh tufanında anlatılanların kelime kelimesine doğru olduğunu kabul etmelerini eleştirmektedir. Bununla ilgili ne tür bir kanıt bulduklarını sorgular. Ayrıca bilimsel açıklaması olan deprem ve tusunami gibi yeryüzü olaylarına bir ahlaksızlık veya dini kurallara uygunsuz davranmanın sebep olduğu inancını eleştirir. Özellikle din adamları, aldıkları kutsal kitap merkezli eğitim sonucu bu şekilde düşünmektedir.

Dawkins'e göre evrende var olan bütün olayları kişilerin yaptıklarına ya da yapmadıklarına bağlamak büyük bir benmerkezciliktir. Sonsuz güçte olduğuna inanılan bir Tanrı'nın böyle büyük meseleleri insanların günahlarına indirgemiş olabileceğini doğru bulmamaktadır. Ayrıca insanların kişisel günahlarına evrensel anlamlar yüklemek abartıdır. [166]

Nuh tufanına benzer şekilde Lut peygamber, Sodom ve Gomora'nın yıkımında başına gelenleri Kitab-ı Mukaddes'in Yaradılış anlatıldığı üzere yorumlamıştır. Yaşanan gayri ahlaki olaylardan ötürü alaycı bir üslupla, Tanrı'nın o topluluk için verdiğine inanılan kükürt cezasına bile sempatiyle bakılabileceğini söyler. Lut peygamberin amcası olan İbrahim peygamberin üç büyük Tek tanrılı dinin kurucusu olduğu ve çok saygıdeğer rol model olarak örnekliğini tartışmaktadır. Yaradılış bölümünde İbrahim'in eşini kız kardeşi olarak tanıtmasını, oğlu İshak'ı (İslam dininde İsmail) kurban etme olayını alaycı bir tavırla eleştirmektedir. Tanrı'nın oğlunu kurban etmesini istemesinin "*Tanrı'nın son dakika şaka yaptığını, gerçekte İbrahim'i "kışkırtarak" inancını sınadığını" anlatır*. Burada dindarların Tanrı'da merhamet özelliğe dikkat çekerek son anda İshak'ın hayatını bağışlamasını örnek olarak göstermektedir. Modern bir ahlakçı bu durumu çocuğun psikolojisi açısından ele aldığında çocuk istismarı, zorbalık olarak nitelendirilirken, İbrahimi dinlerin mensuplarınca ise sadece verilen emre uyulmuştur.[167] Hz İbrahim'in oğlunu kurban etme örneği, din ahlak uyumsuzluğu sebebiyle Kant'a göre ahlaka aykırıdır. Aynı örnek Kierkegaard için ise iman ve ahlak bakımından ahlaki bir durumdur. Ahlakın

[166] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 299.
[167] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 302-305.

içerisinde yer alan Tanrı buyruğuna uymak davranışı ahlaklı yapmaktadır. Burada ahlaki ölçü olarak neyin baz alındığı önemlidir.[168]

Bu örnek olaylara modern ilahiyatçılar, gerçek olaylar olmadığı şeklinde itiraz ederler. Dawkins'e göre bunun iki farklı itirazı vardır. Birincisi çok fazla insanın özellikle ABD ve İslam dünyasında, kutsal kitaplarda anlatılan her şeye tam olarak inanmakta ve ayrıca gerçek değilse de bu anlatılanlardan nasıl bir ahlaki ders çıkarılması gerektiğini sorgulamaktadır. Buradan varmaya çalıştığı sonuç, teistlerin savunduğu gibi ahlaki kuralları gerçekte kutsal metinlerden almadığımızdır.

Dawkins'e göre eğer ahlak kurallarını kutsal metinlerden alırsak iyi olanları alıp kulağımıza hoş gelmeyenleri bırakırız. Fakat o zaman hangi hikayelerin kime göre ahlaklı olup olmadığına karar verirken bir kıstas geliştirmek gerekir. Bu kıstas nereden gelirse gelsin kutsal metinlerden gelmez.[169]

Dawkins, kutsal metinlerdeki hikayelerden bahsederek, günümüz adalet ve değer yargılarıyla kutsal metinlerdeki ahlak anlayışının birbiriyle bağlantılı olmadığını göstermeye çalışmıştır. Bu örneklerle kanıtladığını düşünmektedir. İçinde yazılanların sembolik olduğu iddiasında bulunan din savunucuların hangi bölümlerin sembolik hangilerinin olmadığı konusunda karar verirken hangi kıstasın baz alınacağını söyleyemezler. İncil'de yer alan tanrı adına yapılan ya da Tanrı olarak simgeledikleri karakterlerin yaptıkları savaşların (Yeşu hikayesi) ve vaadedilmiş topraklar ile ilgili anlatılanların ahlaken bazı toplulukların yerleşimci olarak istila etmesinden ya da toplulukların birbirlerini öldürmelerinden farklı olmadığını savunmaktadır. İncil'in şiirsel bir kurgu olabileceğini, fakat çocuklara ahlak yönden gelişmeleri için verilmemesi gerektiğini düşünür.[170] Ona göre *"Çağdaş ahlak anlayışı nereden geliyorsa gelsin, geldiği yer İncil değildir."* [171]

Dawkins, Kutsal metinlerde geçen vaadedilmiş topraklar için savaşmak, soykırım yapmak gibi eylemler için endişe ve rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Bu topraklarda bulunan insanlarla barışçıl bir biçimde anlaşılmasını istemek yerine, yok etme emri verdiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Dawkins'in bir başka iddiasına

[168] Kılıç, "Din ve Ahlak İlişkisi", 354.
[169] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 305.
[170] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 310.
[171] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 309.

göre, İncil'i ahlakın temeli olarak gösterenler, İncil'in içinde ne yazdığını tam anlamıyla bilmemektedir. Bazı suçların ölüm cezası gerektirdiğini mesela Şabat günü çalı çırpı toplayan biri için Tanrı'nın ölüm emri vermesi gibi.[172] Dawkins için, bu ve buna benzer olayların yaşanmış olma ihtimalinden ziyade asıl mesele; insanlara günümüz modernitesinde Yahudi Tanrısı üzerinden yön vermeleri ve bu otoriteyi insanlara kabul ettirmeye çalışmalardır. Dawkins'e göre günümüzün barbar olarak tabir edilen olaylarını On emir bakış açısıyla yaşasaydık, Taliban'ın yaptıklarını dindarlık üzerinden coşkuyla karşılardık. [173]

Richard Dawkins'in kutsal kitaplara dayanmayan ahlak anlayışına baktığımızda neyin doğru neyin yanlış olduğunun nasıl belirlenmesi gerektiği sorusuna verdiği cevap önemlidir.

Dawkins'e göre kötü ya da iyinin nasıl belirlendiği konusunda bir fikir birliğine varılmaktadır.[174] Varılan fikir birliğinin dinlerle hiçbir bağlantısı yoktur. Birkaç istisna dışında oluşturulan evrensel ahlaki değerler herkes tarafından benimsenebilir. Bu prensiplerin bazıları kutsal kitaplarda da yer alsa da kutsal kitaplardaki ahlaki değerler, kötü birçok prensibin içine serpiştirilmiştir. Dawkins'in iddiasına göre herkesin ortak bir paydada buluşabileceği, kutsala ihtiyacın olmadığı ve içinde bulunulan zamanın izlerini taşıyan yeni On Emir oluşturulabilir.[175]

Yeni Ahit Tanrısının; ahlaki açıdan bakıldığında, Eski Ahit Tanrısından daha fazla ilerleme kaydetmiş olduğunu yadsımamaktadır. İsa'nın ahlaki öğütleri, en azından ahlaki olarak felaket olarak nitelendirdiği eski Ahit'e nazaran daha iyi durumdadır. İsa veya İsa adına kutsal metinleri yazmış olan kişi, tarihin en büyük ahlaki yenilikçilerinden olabilir. Örneğin İsa'nın dağdaki vaazında söylediği, "Diğer yanağını da çevir" sözü zamanının çok ilerisinde olduğunun bir göstergesidir. Dawkins'e göre İsa, sahip olduğu bu gelişmiş ahlak anlayışını yetiştirildiği zamanın kutsal metinlerden almamıştır.[176]

[172] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 311.
[173] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 312.
[174] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 329.
[175] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 330.
[176] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 314.

Yeni Ahit'te yer alan ilk günah ve kefaret öğretisi hiçbir insanın tasvip etmeyeceği bir öğretidir. Dawkins'e göre günahlarının yasak bir ağacın meyvesini yemek olan Adem ve Havva'nın bu denli bir günaha sebebiyet vermesi, tüm nesiller boyu bu günahın taşınacak olması bir mahkumiyettir.[177]Ayrıca bu günah erkeklerle nesilden nesile aktarılarak, henüz doğmamış bir bebeğin bu günahla doğması ahlaki anlamda sorgulamaktadır. Bu durum Hristiyanlığın tamamen günah üzerine konumlandırıldığını gösterir. Hristiyan inancına göre, Tanrı'nın, İsa olarak dirilip Adem'in günahlarının kefaretini çekmesi için idam edilmesi de bir çeşit sado-mazoşizmdir. Hristiyanlığın bu kefaret öğretisini günümüzün ahlak bilimcileri ifade etmekte zorlanacaktır. Burada Tanrının kendisini hem kurban hem jüri hem de yargıç olarak gördüğünü, Adem olayının hiç yaşanmamasına rağmen bunların bir gerçek gibi yansıtılmasını eleştirmektedir.[178]

Dawkins'e göre İncilde var olan ve tüm insanlara yönelmesi gereken saygı öğüdü sadece dar bir grup için hedeflenir. Yeni Ahit'te yer alan 'komşunu sev' ilkesi sadece diğer Yahudi'yi sevmek gibi dar bir anlamda kullanılmıştır. Bu görüşü destekleyen bir çalışma yapılmıştır. İsrailli bir psikolog olan George Tamarin'in sekiz ve ondört yaşlarında binden fazla İsrailli okul öğrenciyle bir araştırma yapmıştır. Yapılan araştırmaya göre Tamarin, Yeşu kitabında geçen Eriha savaşını öğrencilere aktarır.*"Yeşu halka, "Bağırın, Rab kenti size verdi" dedi. "Kent, içindeki her şeyle birlikte, Rabbe(yok edilmesi için) koşulsuz adanmıştır…, fakat bütün altın gümüş ve tunç ve demir eşya Rab için kutsaldır bumlar Rabbin hazinesine girecek… Sonra kadın erkek, genç yaşlı, küçük ve büyük baş hayvanlardan eşeklere denk ne varsa hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler…kenti içindekilerle birlikte ateşe verdiler…"*Tamarin bu bilgiyi sunduktan sonra öğrencilere Yeşu'nun ve İsraillilerin yaptıkları bu davranışların doğru olmadığı hakkında bir basit ahlaki soru yöneltmiştir. Çocukların "yüzde 66'sı bunu tam olarak onayladıklarını", "yüzde 26'sının tamamen onaylamadıklarını", geriye kalan "yüzde 8'lik kesimin kısmen onayladıklarını" söyler.

Yapılanları tam olarak onaylayan çocuklar, kendilerinden farklı olanlara bunların yapılmasını; Tanrı'nın verdiği bir söz olarak görmüşlerdir. Ayrıca Yahudi olmayanların arasında asimile olmaktan korunmak için bu durumu onaylamıştır.

[177] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 315.
[178] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 316-318.

Kısacası onay verenlerin, ahlaki olarak sorulan bu soruya verdikleri cevap dinsel olmuştur. Onay vermeyenlerin sebepleri ise üstü örtülü şekilde yine dinsel kaynaklıdır. Dawkins'e göre masum yaştaki çocukların bu şekilde düşünmelerinin sebebi; aileleri ve yetiştirildikleri topluluklardır.[179]

Savaşın bir diğer kesimi olan Filistinli çocukların da aynı bakış açısıyla cevaplayacağını savunur. Verilen bu cevaplar için dini, dinin gücünü ve onun ayrıştırıcı özelliğini suçlamaktadır. Ayrıca bu çocukların, düşmanlık ve dinsel kan davalarını gütmeleri için dindar yetiştirildiklerini savunur.Aynı deney kontrol grubu üzerinde tekrar yapılır; aynı metin 168 kişiden oluşan İsrailli farklı bir gruba, Genarel Lin ve bir Çin Krallığı olarak anlatılır. Bu deneyde zıt bir sonuç ortaya çıkmıştır. General Lin adı verilen şahsın tutumu sadece yüzde 7'lik bir kısım tarafından onaylanır. Çocukların yüzde 75' i bunu onaylamaz. Kısacası, ait oldukları din ortadan kalktığında herkesin benimsediği modern bir ahlaki hüküm ortaya çıkmıştır. Yeşu'nun eylemi barbar bir eylem iken, din adı altında bu barbarlık farklı bir bakış açısına bürünmektedir. Dawkins'in vardığı sonuç, soykırımı kınayan ile kınamayan çocuk arasındaki farkın sebebi dindir.[180]

Dawkins'e göre modern ahlak anlayışı İncil'den, Kutsal kitaplardan gelen ahlak anlayışından oldukça farklıdır ve farklı olmalıdır.

Dawkins, kutsal kitaplarda yazanları içerikten ziyade çok eski olması, güncele ters düşmesi konularında eleştirmektedir. Herhangi bir modern kanunun kutsal kitapta anlatılan İbrahim ve İsmail hikayesinde anlatılanlar doğrultusunda İbrahim'i çocuk istismarından mahkemeye çıkarılacağını iddia etmektedir. Ayrıca eğer o eylemi yapsaydı da cinayetten mahkum edilirdi. Oysa o zaman için bakıldığında bu bir Tanrı emri olduğu için, Tanrı'nın emrine itaat ettiği için takdir toplamıştır.[181]

[179] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 322.
[180] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 323.
[181] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 332.

2.3. DAWKINS'E GÖRE TANRI- AHLAK İLİŞKİSİ

Dawkins'e göre bir çok insan, ahlaklı olabilmek için bir tür Tanrı'ya inanması gerektiğini düşünür. Bu düşüncedeki insanlar "Yüksek Güce" inanılmadığı takdirde doğru ve yanlışı, iyi ve kötüyü, ahlaklı olanla olmayanı ayıramayacağı korkusunu yaşar.[182] Dindar bir insanın, Tanrı yoksa neden iyi olalım? şeklinde bir sorgulama yaptığını söyleyen Dawkins'e göre, insanın iyi olmaya çalışmasındaki tek sebep Tanrı'nın onayını ve ödülünü almak, veyahut onun azabından ve cezalandırmasından kaçmak ise bu ahlaklılık değil, kendi tabiriyle "yağcılık ve dalkavukluktur." Ayrıca her şeyi bildiğine inanılan Tanrı'ya rol yapmaktır.[183]

Dawkins'e göre, Tanrı inancı bir anda yitirildiğinde kişinin aniden duygusuz, bencil, merhametsiz birine dönüşeceği fikri, kişinin özsaygısının ne denli düşük olduğunu gösterir.[184]

Dawkins, insanların iyi bir insan olmak için Tanrı'ya ihtiyaç duyma düşüncesini sorgular, mantıklı olmayan bazı sebeplere dayandığını düşünür. Birinci ihtimal, kutsal kitapların iyi olmayı emrettiği ve bu kitaplar olmadan neyin iyi, neyin yanlış olduğunun bilinmeyeceğidir. Bir diğer ihtimal ise kişilerin insanlığa duyduğu güvenin çok az olmasıdır. Bu görüşe göre kişiler biri tarafından ya da hiç kimse yoksa bile Tanrı tarafından izleniyor olmayı iyi olmak için geçerli bir sebep sayarlar. Dawkins bu düşüncenin *Gökyüzündeki Büyük Güvenlik Kamerası Teorisi* olduğunu savunur. [185]

Biri tarafından izlenmenin iyi olmak için bir sebep olarak görülmesinin her ne kadar ilkel olduğunu düşünse de bir miktar kabul edilebileceğini söyler. Günümüzde suçlular için polis ya da güvenlik kamerasının olmasının caydırıcı bir payı vardır. Newcastle Üniversitesi'nde bununla ilgili bir sosyal deney de yapılmıştır. Üniversitenin kafeteryasında çay, süt ve şeker parasının ödenmesi için dürüstlük kutusu konulmuştur. Ödeyecekleri miktarlar için fiyat listesi de orada hazır ve bunların başında bekleyen birileri de bulunmamaktadır. Birileri varken insanlar pekala dürüst olabilecekken, orada hiç kimsenin olmamasında durum değişir mi? Kahve köşesinin

[182] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 96.
[183] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 288.
[184] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 288.
[185] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 97.

duvarına her hafta farklı bir resim asılmıştır. Çiçekli resimlerin ara ara çiçekleri bile değiştirilmiş, bazı haftalarda çiçeklerin arasına bir çift göz de eklenmiştir. Deneyin sonuca göre fiyat listesinin üstünde gözler olduğunda insanlar daha dürüst davranmıştır. Dürüstlük kutusundan çıkan paralar, fiyat listesinde çiçek yerine, gözlerin olduğu hafta neredeyse üç katı fazladır. Bu bağlamda kahve içenlerin o gözlerin bir resim olduğunun farkında olmalarına rağmen gözetlenme hissi insanların davranışlarında etkili olduğu gözlenmiştir.[186]

Dawkins, bu deneyden de yola çıkarak atasal geçmişimizden miras kalan genlerin bize bazı şeyler aktarmış olabileceğini savunur. Bu ataların ağaçların yükseklerindeyken bir avcı tarafından gözetleniyor olma tehlikesi korkusunun bir bilinçaltı etkisi olabileceğini iddia etmektedir. Mantık dışı da olsa birinin veya Tanrının her hareketini izlediği düşüncesi maalesef ki düzgün davranma eğilimini artıracağı olası gözüküyor ve bu fikirden hoşlanmadığını dile getirmektedir.[187]

İyi olmak için Tanrı'ya ihtiyacımız olduğu fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini savunmaktadır. İyi olmak için Tanrı'ya ihtiyacımızın olmaması, O'na inanmaktan vazgeçmek için tek başına yeterli bir sebep olmadığını da söyler.[188]

2.4. TANRI VE İNANÇLARI BİLİMSEL TEMELDE 'MEM' OLARAK AÇIKLAMASI

Richard Dawkins, Mem kavramından ilk kitabı olan Gen Bencildir'de bahsetmiştir. "bir kültürel iletim birimi ya da taklit birimi" ifade etmek için Yunancada 'mimeme' kavramını seçmiştir. Fakat gen kelimesiyle daha uygun olması için mem olarak kullanmıştır.[189] Nasıl ki genler sperm ya da yumurtalar yoluyla bir bedenden diğerine atlayarak gen havuzunda çoğalıyorsa memler de, taklit yoluyla bir beyinden diğerine atlayarak kendilerini mem havuzunda çoğaltır. Bir düşüncenin, güzel bir şiirin aktarılması, kendisi çoğaltması olarak düşünülebilir. [190]

[186] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 97.
[187] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 98.
[188] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*.136
[189] Dawkins, *Gen Bencildir*, 212.
[190] Dawkins, *Gen Bencildir*, 213.

Tanrı fikri ve mem bağlantısını kuran Dawkins'e göre Tanrı tasavvuru, mem havuzunda ortaya çıkmış, fakat bunun nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı bilinmemektedir. Tahminen, çok eski zamanlarda birbirinden bağımsız mutasyonlarla oluşmuştur. Tanrı fikrinin "*sözle ve yazıyla, büyük müziklerin ve büyük sanat eserlerinin yardımıyla*" kendini eşlediğini iddia etmektedir.[191]

Ona göre, Mem havuzundaki Tanrı Memi'nin kültürel çevrede etkili ve kararlı olması, Tanrı fikrinin psikolojik çeşitliliğinden kaynaklanır. Dawkins'e göre Tanrı, "*insanların varoluşları hakkında sorduğu derin ve tedirginlik yaratıcı sorulara yüzeysel ama makul bir yanıt*" sağlar. Tanrı, dünyada yaşadıkları adaletsizlikleri öbür dünyada düzeltebileceğine ikna ederek, ölümsüz kollarıyla bir nevi yumuşak yastık vaadi sunmaktadır. Ayrıca, Tanrı'nın, bir doktorun verdiği plasebo ilacı gibi etkili olduğunu söylemektedir.[192] Tanrı fikrinin bu kadar istekli bir şekilde nesilden nesile kopyalanmasının sebebi, verdiği bu psikolojik etkileridir. Tanrı memi aynı genlerde olduğu gibi başka memlerle de bağlantı kurup, bu bağlantıdaki memlerin her birinin hayatta kalmasına yardımcı olup olmadığını da sorgulamaktadır.[193]

Dawkins'e göre "Tanrı, sadece insanların olduğu çevrede yüksek hayatta kalma değeri veya bulaşma gücü olan bir MEM şeklinde yaşar."[194] İnanç ve Tanrı fikrinin bu kadar zaman etkisinin sürmesini mem kavramı ile açıklamıştır.

2.5. ZAMANLA DEĞİŞEN BİR AHLAK ANLAYIŞI: ZAMANIN RUHU

Dawkins'e göre, günümüz ahlak değerleri bir önceki yüzyıla göre farklılık göstermektedir. Örneğin 18.yy'da kölelik normal karşılanırdı. İncil'in köleliği ayıplanmadığını, hatta köleliği teşvik eder tarzda ifadeler kullandığını belirtir. Günümüzde ise köleliğe karşı hiçbir sempati duymamamızın sebebi, ahlaki havada yaşanan değişimden kaynaklıdır. Ayrıca ırkçılık konusunda zamanının aydını olarak

[191] Dawkins, *Gen Bencildir*, 213.
[192] Dawkins, *Gen Bencildir*, 213.
[193] Dawkins, *Gen Bencildir*, 217.
[194] Dawkins, *Gen Bencildir*, 213.

nitelendirilen kişilerin, o dönem için uygun görülebilen ırkçılık söylemleri günümüzde gerici kabul edilebilir.[195]

Ahlaki değişimler için yüzyıl gibi bir sürenin fazla olduğundan bahseden Dawkins, ahlakın sadece zamana değil toplumlara göre de değiştiğini ifade eder.[196] Örneğin, kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkı farklı toplumlarda farklı tarihlerde olmuştur. Yeni Zelanda 1893, Avustralya 1902, Finlandiya 1906, Türkiye 1934, İsviçre 1971, Kuveyt 2006 yıllarında kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermiştir. [197]

Sonuç olarak, ahlaki değerler yüzyıl gibi uzun bir sürede değil daha kısa sürelerde değişime uğrar. Dindar olsun olmasın doğru ve yanlışa olan bakış açımız büyük oranda değişime uğrar. Dawkins'e göre, bu değişimin sebebi, Almanca *"Zeitgeist"* olarak ifade edilen bir çağın düşünce biçimi yani zamanın ruhu' dur.[198] Dawkins'e göre ahlaki değerlerdeki bu değişimler; kafelerdeki konuşmalar, yemek masası etrafında dile getirilen düşünceler, parlamentolar ve kongrelerdeki sunumlar, köşe yazarlarının fikirleri, hakimlerin jüri üyelerinin verdiği kararlarla gerçekleşmektedir. Ayrıca üniversite ortamları, akademik kitaplar, akademisyenler de havadaki bu ahlak değişimde katkıda bulunurlar.[199]

Ahlaki açıdan neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kabulün zamanla değişebildiğini yukarıda belirtmiştik. Dawkins bu değişimin din etkisiyle değil dine rağmen olduğunu söyler. Yaşanılan bu değişimler genellikle istikrarlı ve ileriye yöneliktir, bazen ise kalıcı olmayan gerilemeler de görülmektedir. [200]

[195] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 334.
[196] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 123-126.
[197] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 333.
[198] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 333.
[199] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 128.
[200] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 337.

3. RICHARD DAWKINS'TE AHLAKIN KAYNAĞI

3.1. DAWKINS'İN DARWİNCİ AHLAK YAKLAŞIMI

Darwinci görüş, evrimi doğal seçilimle açıklamaktadır. Doğal seçilim ise canlının sağ kalması ve genlerin korunmasında büyük payı olan açlık, korku, cinsel arzu gibi duyguların sebeplerini açıklayabilir. Bununla beraber iyilik, ahlak, namus, duygudaşlık ve merhamet gibi eğilimlerimizi açıklamakta yetersiz kalır. Özellikle karşılıksız iyilik yapmak, hiç görmeyeceğimiz kişiler için bağış toplamak, yaşlı birini görünce merhamet beslemek gibi dürtülerde.[201]

Dawkins'e göre iyi olmak, bencil gen teorisiyle uyumsuz gibi görünür, fakat bu şekilde düşünülmesinin sebebi bencil gen teorisinin yanlış anlaşılmasıdır. Bu yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için doğru vurgu gene yapılmalıdır. Sağ kalan ve doğal seçilimin süzgecinden geçen bir birim, diğer rakiplerinin arasında hayatta kalabilmek için bencil olmaya yönelir. Bu doğal seçilim birimi, organizma, tür, grup ya da ekosistem değil gendir.[202] Bu birim organizma, tür ya da birey değil de neden gendir? Genler haricinde *canlı, grup* ya da *türler* nesiller boyunca sağ kalmada doğru türden varlıklar olamazlar. Çünkü bunlar kendilerinin bir kopyasını türetmez ve kendini kopyalayan varlıklar havuzunda rekabet edemezler. Genin bunu yapabiliyor olması, genin "bencillik birimi" olarak benimsenmesinin sebebidir. Genler, diğer genler arasında bencilliğini koruyarak, canlı bireylerinin sağ kalması için bencil olmaya programlar.[203]

Canlı bireyinin sağ kalması, canlının taşıdığı genin sağ kalmasını destekler. Bazı durumlarda genler sağ kalabilmek için; canlıları, başkasının yararını düşünen bir şekilde davranmaya yönlendirirler. Genler, kendi kopyalarına yarar sağlamak için, bireyleri genetik akrabalarının yararını düşünmesi şekilde programlamaktadır. Böyle bir genin gen havuzundaki çok olması, akrabaları yararlarının düşünülmesini bir standart haline getirir. Kendi çocuklarına karşı iyi kalpli olmak bu duruma örnek teşkil eder. Ayrıca yaban ve bal arıları, karıncalar, meşe palamudu ağaçkakanlarında büyük

[201] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 272.
[202] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 273.
[203] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 274.

kardeşlerin küçük kardeşlerin bakımıyla ilgilenmesi de bu duruma örnek olarak gösterilir.[204]

Darwinci mantığında, özgecilik, bir başkasının faydası için davranışlarda. Özgeciliğin bir türü, *"Sen benim sırtımı kaşı ben de seninkini"* tarzında bir faydacılıktır. Bu teoriyi evrimsel biyolojiye ilk olarak Robert Trivers getirmiştir. Gen paylaşımına dayalı olmayan karşılıklı özgecilik, Ortakyaşam (sembiyoz) adı verilen durumlarda, birbirinden farklı türlerin üyeleri arasında daha iyi çalıştığı ifade edilmiştir. İnsanların, ticaret, değiş tokuş ya da alışverişin temelinde yer alan bir ilkedir. Örneğin arının nektara, çiçeklerinse polen yaymaya ihtiyacı vardır. Her iki tarafın da yarar göreceği bu tip karşılıklı ilişkinin canlılar dünyasında çok zengin ve çeşitli örnekleri bulunur. Karşılıklı özgecilik ihtiyaç ve yetenek anlamında birbirinin asimetrisidir. Canlı türlerinin farklılığı aradaki asimetriliği artırdığından farklı türler arasında daha iyi çalışması beklenir.[205]

İnsanlarda; borç verme, erteleme ya da takas yoluyla ilişki kurabilirken, vahşi dünyada hayvanların eş değerde bir araçları yoktur. Örneğin vampir yarasalar, borçların ödenmesi konusunda hangi bireylerin borçlarını ödemek açısından güvenli olduğunu, hangilerinin hile yapabileceğini bilirler. Çünkü Doğal seçilim, asimetrik ihtiyaçları belirleme, borçların hatırlanması, borcunu ödemeyenlere kin tutulması ya da borcunu vermeyenlerin cezalandırılması eğilimlerini kayırmaktadır.[206]

Karşılıklı özgecilikte her daim bir aldatma söz konusu olabileceğinden aldatmaların cezalandırılması için bir tür oyun olan matematiksel güdümler ortaya atılır. *"Herkesin hilekar olduğu durumda daima hilekar ol*." Bu güdüm dengeli bir çözümdür, çünkü herkesin hilekar olduğu bir ortamda iyi olmak, hilekar olmaktan daha iyi değildir. Bir diğer yaklaşım, "*İyi olarak başla ve diğerlerinin başlangıçta iyi olduklarını varsay*." Ve *"İyi eylemlere karşılık ver, ancak kötü eylemlerin intikamını al"* stratejisi de *kısasa kısas ve dişe diş kana kan* olarak da bilinir. Bu yaklaşım da evrimsel açıdan dengelidir, çünkü bir toplulukta yapılana karşılık veren bireylerin

[204] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 274.
[205] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 275.
[206] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 276.

olması, o toplumda tek başına hilekar bir birey ya da her koşulda iyi olan bir bireyden daha iyi değildir.[207]

Akrabalık ve karşılıklı ilişkinin özgecilikteki önemini yukarıda anlatmış olduk. Bunların dışında, dil ve dedikodunun var olduğu insan topluluklarında "ün" öneminden bahseder. Bireylerin ünü, konuşma daha doğrusu dedikoduyla yayılır. Bu ün olumlu ya da olumsuz olabilir. Örneğin; cömert olmak ne kadar şöhretliyse kaypaklık da bir şöhret konusu olabilir. Karşılık vermede iyi olmak veya bu şöhrete sahip olmak Darwinci bir sağ kalma değeri olarak kabul görülebilir. [208]

Özgecil verme'nin bir baskınlık ve üstünlük reklamı olarak görülebileceğini, İsrailli hayvanbilimci Amotz Zahavi, ötleğenler üzerinden incelemiştir. Araştırmada sosyal gruplar halinde yaşayan Arap ötleğenlerin diğer kuşlarda olduğu gibi uyarı sesleri çıkardığını ve birbirlerine besin bağışladıklarını ifade etmektedir. Burada ötleğenlerin karşılık vermeleri akrabalık ilişkisine mi dayalı ya da karşılık beklentisiyle mi olduğu belirlenmeye çalışılırken, Zahavi'nin yorumu önemli ve dikkat çekicidir. Baskın ötleğenler kendinden alttakileri besleyerek baskınlıklarını savunur. Baskın kuş "*sizden ne kadar üstün olduğuma bakın, size yiyecek bağışlayabiliyorum*" ya da "*sizden yüksek bir dala oturup kendimi atmacaların odağı yaparak yerdeki sürünün korunmasını sağlayabilecek kadar güçlüyüm*" mesajını vermiştir. Yine aynı gözlemciler ötleğenlerin bu tehlikeli nöbet için çok büyük bir rekabet içinde olduklarını belirtirler. Ayrıca alt tabakadan birinin verdiği hediyeyi de terslerler. Bu gözlemlerin özünü, bireylerin bu büyük cömertlikleri ya da toplumun faydası için risk alma sebeplerini bir nevi şöhret satın almak olarak görülmüştür.[209]

Genel bir sonuca varmak gerekirse, Dawkins, ahlakın kaynağının genel olarak din görülmesine karşı çıkmaktadır. Bireylerin özgecil, cömert, ahlaklı olmalarını Darwinci sebeplerle açıklamaya çalışmıştır. Bu sebepler; *Genetik akrabalığın özel durumu: yani genlerin akrabaların yararını düşünecek şekilde programlanması. Karşılık verme; yapılan iyiliklerin geri ödenmesi veya geri ödeneceği beklentisi. Cömertlik ve kibarlık konusunda bir üne sahip olmanın Darwinci faydaları ve dikkat çekici cömertliğin, gerçek reklamı satın alma yolu olarak düşünülmesi.*[210]

[207] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 276.
[208] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 277.
[209] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 279.
[210] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 279.

Dawkins'e göre insanlar, tarih öncesi zamanda bu dört tür özgeciliği avantajlı kılan koşullarda yaşamıştır. Gruplar halinde ya da köylerde, grup üyesi olan arkadaşların çoğu birbiriyle akraba durumundadır. Grup içi akrabalık zamanla diğer grup üyelerine doğru evrilmiştir. Akraba olmasa bile sık sık karşılaşılacağı düşünülen kişilere gösterilen özgecilik, şöhretlilik için büyük avantaj sağlamıştır.[211]

Akraba olmayan belki de hiç karşılaşamayacağımız, hatta grubun dışında kalan insanlara neden iyi davranırız? sorusunu Dawkins; "*Doğal seçilim, genleriniz için yararlı olanın bilinçlice farkında olmanın evrimini kayırmaz."* şeklinde açıklamıştır. Doğal seçilim, pratik kuralları kayırır ve pratikte bu genleri desteklemek için çalışır. Pratik kurallar, doğaları gereği bazen yanlış çalışırlar. Örneğin bir kuşa, yuvasındaki ciyaklayan şeylerle ilgilen, onlara besin ver şeklinde bir kural inşa edilir; fakat yuvaya farklı bir kuş girse de bu sistem bu şekilde yanlış çalışmaya, o kuşu da beslemeye devam eder. Merhametli insani dürtülerle, yuvasına giren guguk kuşunu beslemeye çalışan çalıbülbülünün ebeveynlik içgüdüsünün yanlış çalışması birbirine benzer. İnsani bir merhamet dürtüsü olan çocuk evlat edinmek de Dawkins'e göre "yanlış çalışma" ya da "yan ürün" olarak ifade edilmektedir.[212]

Dawkins, Ahlaki eylemlerin en önemli duygularından olan merhameti, sadece hayvan davranışları üzerinden, bir yanlış çalışma olarak görmesi materyalizm temelinde bir ahlak anlayışı içerisinde olduğunu gösterir.

Doğal seçilim, atalarımız zamanında beyinlerimizin içine cinsel dürtüler, açlık dürtüleri, yabancı düşman dürtüsü gibi dürtülerin yanında özgecil dürtüler de programlamıştır. Darwinci yaklaşımda cinsel dürtüler çocuk doğurma üzerinedir. Doğum kontrol hapı kullanmak ya da çocuk doğurma imkanı olmayan bir bireyin cinsel arzuları devam etmektedir. Cinsel arzu nihai Darwinci sonucundan bağımsız bir şekilde bu duyguyu devam ettirir. Şefkat, özgecilik, merhamet gibi dürtülerde de bunun geçerli olduğunu söyler. atalarımız zamanında sadece akrabaya veya gruba gösterilen özgecilik günümüze dek süregelmiş ve devam edecektir. Gözü yaşlı bir adamla karşılaşıldığında -akraba değil/ iyiliğin karşılığını veremeyecek bir durumda- olsa da acıma duygumuza engel olamayız, cinsel dürtümüze engel olamadığımız gibi. Dawkins'e göre bunlar "Darwinci yanlış çalışmadır; mutluluk veren değerli

[211] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 279.
[212] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 280.

teklemelerdir."[213] Kısacası, atalarımızın küçük gruplara gösterdiği özgecilik, zamanla genişleyerek diğer insanlara da yayılmıştır. Ataların doğal seçilim ya da hayatta kalma yolu olarak gördüklerini pratik kuralların yanlış çalışmasıyla günümüzdeki ahlaki tutumları oluşmuştur.[214]

Dawkins'e göre diğer tüm canlılar gibi insanlar ve insan beyni evrimin bir ürünüdür. Beyinde yaşanan bu evrim, hoşlandıklarımızın, doğru veya yanlış olarak nitelendirdiğimiz şeylerin evrilmesiyle orantılıdır. Atalarımızdan tatlı sevgisi ve iğrenme gibi güdüleri miras alırız, onlar için fayda sağlayan şeyler bize evrilerek gelir. Dawkins, aynı şekilde cinsel arzuların da genler vasıtasıyla bizlere aktırıldığını iddia etmektedir. Başka insanlara karşı iyi olma duygusunun, bu duygular gibi miras kalmış olabileceğini iddia etmektedir. Arkadaş olma, vakit geçirme, işbirliği yapma, empati kurma, yardım etme isteği gibi ahlaki eylemlerin bir kısmı evrimsel sebeplerle, bir kısmı da evrimden daha hızlı bir şekilde değişen doğru ve yanlış hakkındaki görüşlerimizdir. [215]

3.1.1. Bencil Gen Teorisi ve Ahlak ilişkisi

Bencil gen ve ahlak ilişkine geçmeden önce bencil gen ifadesindeki bencil ve gen kavramlarının Dawkins tarafından nasıl anlamlandırıldığını incelemek yerinde olacaktır.

Dawkins'e göre; gen sözcüğünün tam olarak karar kılınmış bir tanımı yoktur, en genel tanımıyla, *"Yüksek kopyalama kalitesine sahip eşleyicilerdir."* bahsedilen bu kopyalama kalitesi, oluşturulan kopyalar sayesinde uzun yaşamak demektir.[216]

Genler öngörülü değildirler, geleceği planlayamazlar. Gen bölünmez değildir, fakat çok nadir gerçekleşir. Gen, herhangi bir kişinin bedeninde ya kesinlikle vardır ya da yoktur. Bir gen, büyükanne ve büyükbabadan toruna doğru, doğrudan geçerek bozulmadan seyahat eder. Genler yaşlanmaz, nesiller ile bir bedenden diğerine geçer, bu bedenleri kendi yöntemleriyle kontrol ederler. Bedenler ölmeden de o bedeni terk ederler. Genler ölümsüzdür, ölümsüz olmaya en yakın genetik yapıdır. Bir geni temel

[213] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 281.
[214] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 282.
[215] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 121.
[216] Dawkins, *Gen Bencildir*, 52.

doğal seçilim birimi yapan şey onun potansiyel ölümsüzlüğüdür. Bu potansiyel ölümsüzlüğe sahip genler, bunu hayatta kalma makinelerini iyi yapmalarına borçludur. Genler içinde bulundukları bedende bazı etkileri sayesinde daha fazla yaşama ve üreme şansını kullanabilir. İyi bir gen bunu başarabilen gendir. Genler hayatta kalabilmek için gen havuzundaki diğer genlerle mücadele eder, çünkü birbirilerinin rakipleridir. Gen havuzunda yaşama ihtimalini artıracak şekilde davranan gen hayatta kalma eğilimi gösterecektir. Gen bencilliğin temel birimidir. Kısacası iyi bir genin en genel özelliği ondaki bencilliktir.[217]

Dawkins, gen kavramını, nesiller boyunca hayatta kalabilmeye ve kopyaları etrafa dağılacak küçüklükte genetik bir birim olarak tanımlar. Bencil Gen kitabını yazdığı dönemde kullandığı "*Cömertliği ve özgeciliği öğretmeye çalışalım çünkü bencil doğuyoruz*"[218] cümlesini gözden geçirdiğini ve bencil doğuyoruz ifadesinin yanıltıcı olduğunu kabul eder. Kitabın ilk basımından 1978 yılına kadar araçlarla (canlılar), onların içinde çalışan eşleyiciler (genler) arasındaki ayrımın farkında olmadığını söylemektedir.Bencil gen tabiriyle işbirlikçi gen tabirinin birbirine zıt göründüğünü kabul etmekte, fakat anlatmak istediği şeylerden birinin kişisel çıkarlarını düşünen genler arasında bir işbirliği olduğudur.[219]

Kemal Batak, Dawkins'in bencil gen teorisi ile sosyobiyolojik etik savunusu yaptığını, ve bu teorinin bireyin ahlaki davranışlarda bulunmasını açıklayamadığını ifade etmektedir.[220] Bu bağlamda sosyobiyolojik kavramına değinmek gerekir. Edward O.Wilson'un tanımıyla "Biyoloji, psikoloji ve antropolojinin katkılarıyla oluşan bu disiplin, insan dahil bütün organizmaların toplumsal davranışlarının biyolojik temellerinin sistematik olarak araştırılması şeklinde tanımlanabilir."[221]

Sosyobiyolojinin en çok eleştiri aldığı konu, bu disiplinin toplumsal olarak yaşayan arılar ve karıncaların davranışları üzerinden, insanların toplumdaki yaşayışlarını, kültürünü ve dinleri de açıklayabileceği iddiasıdır. O.Wilson, dinlerin beynin evrimleşmesi sonucunda ortaya çıktığını iddia ederek, dinin; ahlakın kaynağı olamayacağını savunmaktadır. Ona göre dinler, doğa bilimleriyle açıklanabilir. Bunun

[217] Dawkins, *Gen Bencildir*, 45-68.
[218] Dawkins, *Gen Bencildir*, 26.
[219] Dawkins, *Gen Bencildir*, 9.
[220] Batak, *Naturalizm Çıkmazı*, 141.
[221] Edward O.Wilson, *Doğanın Gizli Bahçesi*, çev. Aslı Biçen (Ankara: TÜBİTAK, 2000), 70.

neticesinde dinlerin bir otoritesi kalmayacaktır. O. Wilson, dinlerin yerini bilimsel materyalizmin alması gerektiği düşüncesindedir.[222] Sosyobiyolojik temelli bir etik anlayışında, insan özgür iradesi olmayan bir robot olarak görüldüğünden etik olan veya olmayan değerleri konumlandıramaz.[223]

3.1.1.2. Dawkins'e Göre Ahlaki Eylemlerdeki Özgecilik Ve Bencillik

Ahlak felsefesinin önemli kavramlarından biri olan özgecilik, başkalarının iyiliğini, çıkarsız bir şekilde isteme tutumudur.[224] Fransızca "altruisme" olan özgecilik, ilk olarak Auguste Comte tarafından kullanılmıştır. Felsefi olarak, bir eylemin gerçekten özgeci olduğu nasıl anlaşılır? Tamamıyla özgeci davranış mümkün müdür? vb. temel sorular ahlak felsefesinde sıkça yer almaktadır.[225] Dawkins, özgecilik ve onun zıddı olan bencillikle ilgili örnekleri hayvan davranışları üzerinden vermiştir.

Dawkins'e göre, bir varlık eğer başka bir varlığın refahını, yani hayatta kalma şansını, kendi refahına rağmen, artırmak suretiyle davranışlarda bulunuyorsa bu özgeci bir davranıştır. Bencil davranış ise bunun tam tersidir.[226]

Özgecilik ve bencillik ile ilgili yaptığı tanımların öznel değil davranışsal olduğunu belirten Dawkins, özgecil davranan insanların gerçekte bunu bencil olan gizli bilinçaltı duygularla yapıp yapmadığıyla ilgilenmemektedir. O sadece yapılan eylemin etkisinin, özgeci ve bu özgecilikten yararlananın hayatta kalma beklentisine nasıl etki ettiğiyle ilgilenmektedir. Yapılan özgeci davranışın sağladığı etkiler uzun vadede anlaşılır ve karmaşık bir yapıdadır. Pratikte ise gerçek bir davranışta bu görünüştedir. 'Görünüşte özgeci eylem', yüzeysel olarak bakıldığında özgeci davrananın hayatta kalma şansını bir miktar azaltıp özgecilikten yararlananın ise hayatta kalma şansını artırır gibi gözükür. Ancak daha yakından bakıldığında bu durum 'maske takmış bencilliklerdir.'[227] Gizli bir bencillik dürtüsüyle yapıldığı bilinmese de, yapılan eylemin hayatta kalma şansını artırması üzerine etkisi, göründüğü gibi olmayabilir. Dawkins, bu açıklamalarla ilgili örnekleri hayvanlar

[222] Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, 293.
[223] Batak, *Naturalizm Çıkmazı*, 143.
[224] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 342.
[225] Recep Batu Günör, *Ahlak Felsefesinde Özgecilik* (Ankara: Atlas Yayınları, 2019), 28-29.
[226] Dawkins, *Gen Bencildir*, 27.
[227] Dawkins, *Gen Bencildir*, 28.

üzerinden verir. Bunun sebebi, insanların öznel düşünce alışkanlıklarını bastırmalarının zorluğudur. Örneğin, siyah başlı martılar büyük topluluklar halinde yuva kurarlar. Topluluk halinde yuva kurulması, yuvalarının birbirine yakın olmasını sağlamaktadır. Bir siyah başlı martı komşunun bir anlık yuvaya arkasına dönmesiyle, komşusunun yuvasındaki yavruyu bir lokmada yutabilir. Bu zahmetsiz bir avlanma örneğidir. Bir başka örnek iri ve etobur olan peygamberdevelerinden dişi peygamberdevesi çiftleşirken erkek peygamberdevesinin başını ısırarak onu yemesidir. Burada asıl amaç beslenmektir. Bencillik yamyamlık ve korkaklık gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Penguenler sudaki tehlikelerden ötürü suyun başına dururlar. Birinin korkusuzca atlamasıyla bir tehlikenin var olup olmadığı anlaşılacaktır. Fakat buna cesaret edemezler ve birbirlerini suya ittikleri görülür. Buradaki örneklerle bencillik korkaklık olarak gözükmektedir. Ayrıca elindeki yiyeceği, bulunduğu bölgeyi veya eşini paylaşmamak da basit bencillik örneğidir. "Görünüşte özgecil davranışlar" haricinde açıkça özgecil davranışlar da mevcuttur. İşçi arılar kamikaze savaşçılarıdır. Bal hırsızlarına karşı iğnesini batırarak diğer arıların gıda stoklarını korumuş olabilir. Ancak bunu yaparken hayati iç organları parçalanarak vücut dışına çıkar ve kısa sürede ölür. Yaptığı eylemin sonucu ne yazık ki bu arı göremeyecektir. Dawkins bu örnekleri verirken bilinçli güdülerden bahsetmediğini belirtmektedir Canlıların bir diğer canlının hayatını kurtarmak için kendini tehlikeye atması, hatta ufak bir risk alması bile özgeci olduğunun göstergesidir. Örneğin, kuşlar yuvaları için tehlike oluşturan bir yırtıcı kuş gördüklerinde birçok ufak kuş alarm çağırısında bulunur. Yaptıkları bu çağrı kendilerinin fark edilmesine sebep olacağından hayatlarını riske atmış olurlar. Bu özgecil bir durum olarak görülmektedir.[228]

Özgecil davranış örneklerinden en çok göze çarpan ilişki ebeveynlerin özellikle annelerin yavruları için yaptığı davranışlardır. Anneler yavruları için kuluçkaya yatarlar ya da karınlarında taşırlar. Kendilerini tehlikeye atmak pahasına yavrularını beslerler veya avcılardan korumaya çalışırlar. Bunun en dikkat çekici örneği, yere yakın yuva yapan kuşlar tilki tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında ebeveyn kuş topallayarak tilkinin dikkatini çeker ve yuvadan ayrılır. Bu sırada kanadını da kırık gibi gösterip kolay av izlenimi vermektedir. Hayatı pahasına yavrularının yuvasını

[228] Dawkins, *Gen Bencildir*, 29.

kurtarmaya çalışır. Verdiği bu örneklerle herhangi durumu ispat etmeye ya da genelleme yapmadığını söylemektedir. Bu örneklerle bireysel seviyedeki özgecil ve bencillikle neyi kastettiğini açıklamaktadır.Dawkins özgecilikle ilgili olarak, canlıların "türün ya da grubun hayrı için" bir şeyler yapmak üzere evrildiği görüşünün genellikle yanlış anlaşıldığını ifade eder. Ona göre her hayvanın asıl amacı, üremektir ve doğada gözlemlenen özgecil davranışlar genellikle ebeveynler tarafından yavruları için yapılır. Türün devamı olarak görülen şey aslında üremenin bir neticesidir. "*Evrim, doğal seçilim yoluyla işler ve doğal seçilim de en uygun olanın ayrışarak hayatta kalması anlamına gelir*." Dawkins buradaki en uygun olanın birey mi, tür mü, ya da buna uygun başka bir şey olmasının özgecilik açısından önemli olduğunu ifade etmektedir. [229]

Darwin'in var olma mücadelesi için çekişen "türler" ise, bireyin rolünü Dawkins satrançtaki piyona benzetir. Bu piyon, türün yüksek çıkarları için gerekirse feda edilebilir. Kısacası bir grup, kendilerini gruplarının hayrı için feda etmeye hazır bireylerden oluşuyor, karşısındaki grup da kendi menfaatlerini grubunun üstünde görüyorsa soyun tükenme olasılığı daha azdır. Bu yüzden dünyada genel olarak gruplar, kendini feda edebilecek üyeleri seçme eğiliminde olurlar. Bu seçilim grup seçilimi olarak ifade edilmektedir. Dawkins, grup seçilimini eleştirir. Özgeci bireylerden oluşan grupta bile herhangi bir fedakarlık yapmak istemeyerek, diğerlerinden farklı düşünen azınlık bir güruh olabilir. Özgeci grup içinde diğerlerinin özgeciliğinden faydalanmak isteyen bir 'bencil asi' varsa onun hayatta kalma şansı ve üreme şansı diğerlerine göre daha yüksektir. Sahip oldukları çocuklar da bencil özellikleri devam ettirebilir. Bu doğal seçilimin sonucunda özgeci grubun içi, bencil bireylerle dolacak ve bencil bir gruptan ayırt edilemeyecek hale gelecektir.

Bir diğer eleştirisi, içinde bencil bireyin olmadığı, tamamen saf özgecilerden oluşan bir grup olanaksızdır. Çünkü komşu bencil gruplardan o grubun saf özgeciliği bozacak şekilde göç ya da karışık evlilik olabilir ve bu engellenemez.[230]

Dawkins'e göre grup seçilimi teorisi birçok kişinin ortak paydası olan ahlaki ve politik ideallerinin uyuşması sayesinde taraftar bulabilir. Yine Dawkins'e göre birey

[229] Dawkins, *Gen Bencildir*, 30.
[230] Dawkins, *Gen Bencildir*, 31.

bencilce davranışlar sergilese bile, başkalarının iyiliğini kendi iyiliğinin önünde tuttuğunda bu takdir edilir. Grup içi özgeciliğe karşılık, gruplar arası bencillik sendikacılığının bir temelidir. Uluslar, özellikle kendini özgecil kurban edişimizden yarar görür. Örneğin genç erkeklerden ülkesi uğruna ölmeleri beklenir. Hatta sadece karşı ulusun vatandaşı olduğu bilinen kişileri öldürmeleri için cesaretlendirir.[231]

Irkçılık ve vatanseverliğe karşı son zamanlarda bir tepki oluştuğunu belirten Dawkins'e göre, tüm insan ırkı için iyi duygular besleme eğilimi artmıştır. Bu da insanın, evrimdeki türünün hayrına olmuştur. Ancak, tür etiğini savunan politik liberaller, tür etiğindeki özgeciliğin sınırlarının başka türleri de kapsayacak şekilde genişletilmesini küçümsemişlerdir. Örneğin Dawkins, insanların barınma şartlarının iyileştirilmesinden ziyade balinaların katledilmesi meselesiyle daha çok ilgilendiğini belirtir.

Dawkins'e göre insanın kendi türündeki üyelerinin, başka türlerin üyelerine nazaran özel bir ahlaki saygı hak ediyor düşüncesi eski ve derindir. Savaş dışında insan öldürmek suçlar içinde en büyüğüdür. Bu suçtan daha kötü olanın, insan yemek olduğunu söyleyen Dawkins bu durumu diğer türlerin üyelerini yemekle kıyaslamaktadır. En azılı suçlulara bile ölüm cezası verilmezken, başka bir türün üyeleri, zarar vermediği halde sırf zevki olarak öldürüldüğünden bahsetmektedir.

İnsan fetüsünün bizim türe ait olması sebebiyle, insansı duyguları bir amipten daha fazla olmamasına rağmen, yetişkin bir şempanzeye gösterilenden çok daha ileri bir saygı ve yasal koruma altındadır. Oysa ki, şempanzenin bir insan fetüsünden daha fazla hisse sahip olduğunu düşünebildiğini hatta insan dili bile öğrenebileceği yeteneğinde olduğunu savunur. Irkçılık olarak gördüğü 'türcülük' insana ve hatta insan fetüsüne özel hak ve ayrıcalıklar tanımasını eleştirir. Ona göre böyle bir türcülüğün evrimsel biyolojide bir temeli yoktur. Dawkins insanların, ırkçılığa karşı çıkarken aslında türcülük ile kendi türünü diğer canlı türlerine üstün gördüğünü eleştirmektedir.[232]

[231] Dawkins, *Gen Bencildir,* 32.
[232] Dawkins, *Gen Bencildir,* 33.

Toplumun ahlaki tutumunun tür ırkçısı emirlerine dayalı olduğunu belirtmektedir.[233] İnsan etiğindeki özgeciliğin hangi seviyede (aile, ulus, ırk, tür ya da tüm canlılar seviyesi) arzulandığı karmaşası vardır. Bu biyolojideki özgeciliğin hangi seviyede arzulandığı karmaşasıyla yansıtılmaktadır.[234]

Doğal seçilimin temel birimi ne ise ondan bencillik beklendiği ifade eden Dawkins'e göre seçilimin temel birimi tür, grup, ya da birey değil; bir kalıtım birimi olan gendir.[235] Gen için yaptığı tanımlarla bunu desteklediğini düşünür.

Verilen örnekler ışığında vardığımız sonuç, Ahlak Felsefesinde özgecilik, yer aldığı alan bakımından ikiye ayrılmaktadır. Birinci biyoloji alanında özgecilik-diğer bir adı- evrimci özgeciliktir. Evrimci özgecilikte, özgecilik evrimin doğal bir yapısıdır. Evrimci teoristler özgeciliği sosyobiyolojiden yardım alarak açıklamaya çalışmışlardır. Richard Dawkins'e göre insanlar doğuştan bencildir, insanda özgecil olarak görünen her türlü eylemde ise bencillik yatmaktadır.[236]

Ayrıca biyolojik açıdan ele alınan, hatta sadece hayvan davranışları üzerinden insanın eylemleri adına yorumlama yapmak eksik bir bakış açısıdır.

3.2. TELEOLOJİK ETİK BAĞLAMINDA MUTLAK VE SONUÇCU AHLAK

Dawkins, ahlak felsefesinin önemli ekollerinden olan sonuçcular ve mutlakçılar üzerinde durur. Bu iki ekol, ahlaki hükümlerin nasıl verileceği konusunda farklı yaklaşım sergilemektedir.[237]

Mutlakçılar, kesin doğru ve kesin yanlış olarak hüküm verir ve verdikleri hükümler tartışmaya kapalıdır. Nasıl ki geometride iki paralel çizginin kesinlikle kesişmeyeceği kuralı yanlışsa, bir mutlakçı için de başka bir insan bireyini öldürmek kesinlikle yanlıştır. Örneğin bir mutlakçı için, bir bireyi öldürmekle, kürtaj yapmak aynıdır. Çünkü embriyo bir birey olarak görürler hatta tek bir hücre olan döllenmiş yumurta için de aynı görüştedirler. Sonuççular ise doğruyla yanlışa karar vermekte de daha farklı bir yaklaşım sürerler. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bir eylemin

[233] Dawkins, *Bir Şeytanın Papazı*, 38.
[234] Dawkins, *Gen Bencildir*, 34.
[235] Dawkins, *Gen Bencildir*, 34.
[236] Günör, *Ahlak Felsefesinde Özgecilik*, 38-39.
[237] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 128.

sonucuna göre önem atfederler. Yine aynı örnek üzerinden gidersek, kürtaj olma durumu sonucunda kim acı çekmektedir? veya kürtaj olmama durumunun sonucunda kim acı çeker? Sorularıyla ilgilenirler. [238] Dawkins, ölümcül derecede hasta birinin dayanılmaz bu acısına son vermek her zaman yanlış mıdır? Ya da bir embriyoyu öldürmek har zaman yanlış mıdır? sorularına mutlakçıların her zaman evet yanıtını verdiğini söyler. Fakat Dawkins'e göre ahlaki değerlerin mutlak olmak zorunluluğu yoktur.[239]

Mutlakçılar mutlak doğru ya da mutlak yanlışın emirler olduğuna inanır bu emirlerin sonuçlarından etkilenmezler. Sonuççular ise, bir eylemin ahlakiliğini sonuca göre değerlendirirler. Sonuççuluk bir tür faydacılıkla da bağdaşmaktadır.[240]

Dawkins, yukarıda vermiş olduğumuz örnek üzerinden, ahlak felsefecilerin düşüncelerini daha net ortaya koymak ve kendi görüşünün hangisine daha yakın olduğunu ifade etmek için hayali bir konuşma yaratır. Platon ve Hume gibi öncü filozoflardan günümüze değin ulaşmış hayali felsefeci tartışmalarını örneklem alarak kendisi de mutlakçı (Mullie) ve sonuççu (Sonnie) karakterleri düşlemiştir. Tartışmada; döllenmiş yumurtanın birey olması, döllenmiş yumurtada bir sinir sistemi olmaması ve bu yüzden acı çekmediği, burada asıl acı çeken kadın üzerinden yorum yapılması gerektiği şeklinde bir diyalog geçmektedir. Hayali diyaloğun sonucunda, sonuççu (Sonnie) ye daha ılımlı baktığı söylemektedir.[241] Bununla beraber mutlakçıların genellikle dindar hayat görüşünde olduğunu da iddia etmektedir.

3.2.1. Mutlak Ahlak Olarak "On Emir" Buyruğu

Dawkins'e göre "On emir" ve bir kural setine göre yaşamak net bir şekilde mutlakçıdır.[242] On emir, insanlara bir kılavuz olarak gösterilir.[243] Yahudiler için ilk emir, "*Sizin Tanrınız olan RAB'bim, sizi Mısır'dan, kölelik topraklarından çıkaranım"* ifadesiyle başlamaktadır.

[238] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*. 128.
[239] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 294.
[240] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 295.
[241] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 135.
[242] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*. 134
[243] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 103.

İlk emir: *Benden başka hiçbir Tanrınız olmayacak*. İkinci emir: *"Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın"*. *Ardından İncil bir sonraki ayette ikna edici biçimde açıklar; "Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın RAB kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım*." Üçüncü emir*: "Tanrın Rab'bin adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Rab, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır."* Dördüncü emir: "*Şabat Gününü kutsal olarak anımsa*, "*…Çünkü ben Rab yeri göğü denizi ve canlıları altı günde yarattım yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat Gününü kutsadım ve kutsal bir gün olarak belirledim*." Beşinci emir*: "Annene babana saygı göster. Öyle ki Tanrı'n Rabb'in sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun."* Altıncı emir*: "Adam öldürmeyeceksin*." Yedinci emir*: "Zina etmeyeceksin. "*Sekizinci emir: *"Çalmayacaksın."* Dokuzuncu emir*: "Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin*." Onuncu emir*: "Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin."* [244] Dawkins'e göre On Emir, geçmiş tarihlidir. Ahlak kurallarını bu kadar eski kaynaklı bir kitaptan almamız gerekir.[245] Dawkins, herkesin üzerinde anlaştığı, hemfikir olduğu, yaşanılan çağın karakteristiği taşıyan yeni bir on emir oluşturulabileceğini savunmaktadır. Bu emir ve öğütler için Tanrı'ya veya Kutsal metinlere ihtiyaç olmadığını, yanlışların ve suçların zaten kanunlarla yapılabileceğini söylemektedir. Böylesi genel ahlaki derleme için bir bilge insana, peygamber ya da profesyonel bir ahlak bilimciye gerek olmadığını, normal standartlarda birinin bile böyle bir derleme yapabileceğini ifade etmiştir. [246]

3.4. DETERMİNİZM VE ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA BENCİL GEN TEORİSİ

Richard Dawkins'in bencil gen üzerinden yaptığı açıklamalar bir determinizm sorunu ortaya çıkarmıştır. Genetik belirlemecilik/determinizm, genleri sosyal çevre ve kültüre göre ön plana çıkaran bir görüştür. Determinizm gen merkezci bir doğaya

[244] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 104-110.
[245] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 111.
[246] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 331.

sahiptir. Determinizmde; bilişsel, duyusal ve eylemsel davranışlar üzerinde sadece genin belirleyici bir etkiye sahip olduğu görüşü hakimdir.[247]

Dawkins'e göre, birçok insan genetik belirleyiciliğin mutlak ve geri döndürülemez olduğunu zanneder. Bu sanının bir hata olduğunu söyleyen Dawkins "*Aslında genler davranışları sadece istatiksel anlamda etkiler*." Açıklamasında bulunur.[248]

Dawkins, tüm eylemlerimizin fiziksel ve maddeci bir temele dayandığını savunur. Fakat insan sinir sistemi; pratik hayatta belirlenimciliği unutup, özgür bir iradeye sahip gibi davranan, karmaşık bir yapıdadır. Belirlenimciliğe gen kelimesi eklendiğinde herhangi bir değişim olmaz. Tam olarak belirlenimci bir birey, tüm eylemlerinin geçmiş zamandaki fiziksel sebeplerce belirlendiğine inanır. Kısacası fiziksel nedenlerin bazılarının genetik olup olması neyi değiştirir.[249]

Dawkins, toplumda insan gelişimde rol oynayan genin etkisinin, çevre etkisiyle aynı kabul edilmediği görüşündedir. Eğer kişi üzerinde etkili olan şeyin gen olduğu düşünülürse; bunun için hiçbir şey yapılamaz/ kaderi belirlenmiş şeklinde kabullenilir. Halbuki bu bir palavradır. Genetik ve çevresel nedenler ilkesel olarak birbirinden farklı değildir. Her iki nedenin de geri döndürülmesi zorlayıcı olabilir. Genetik etkinin çevrede etkisinden daha zor geri dönülebilir olmasının bir sebebi yoktur pekala o zaman gen bu kötü şöhreti neden kazanmıştır? Genler neden etkileri bakımından kitaplardan dinden televizyondan daha değişmez ve kaçınılması zor olan olarak tabir edilir? Aslında eğitsel, kültürel etkiler de gen kadar değiştirilemez ve geri döndürülemez olabilir. Genlerin, belirlenimci öcü gibi görünmesinin sebebi, kazanılmış özelliklerin kalıtsal olmadığı görüşünün yarattığı kafa karışıklığıdır.[250]

Determinist felsefede özgür irade ve zorunlu olmamak reddedilir. Buna göre kainattaki her olay zorunlu sonuçlara maruz kalır. Farklı çeşitleri olan determinizmde her şeyin belirleyicisi genlerdir. İnsan davranışları bu bir zorunluluk içeren sebeplere

[247] Sümeyye Güngör - Ramazan Erdem, "Genetik Determinizme Dair Kavramsal İnceleme", *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (30 Eylül 2021), 663.
[248] Dawkins, *Gen Bencildir*, 281.
[249] Dawkins, *Genişletilmiş Fenotip*, 27-28.
[250] Dawkins, *Genişletilmiş Fenotip*, 31-32.

bağlıdır.[251] Dawkins ise insandaki özgürlüğü, insanı makine gibi görerek ve bencil gen teorisinden ötürü sınırlandırmıştır.

3.5. KANT VE AHLAKİ YÜKÜMLÜLÜK

Etik kuramlarında normatif etiğin bir başlığı olarak gördüğümüz deontolojik etik, teleolojik etiğin karşısında yer alır. Bu etik türü sonuç odaklı değildir, eylemin doğruluğu ve yanlışlığı bir takım ödevleri yerine getirip getirmemek üzere belirlenmektedir. Kısacası ahlakın temelinde ödev vardır.[252]

Deontoloji terimi, Yunanca'da ödev veya yükümlülük anlamlarına gelen "deon" kelimesinden türetilmiştir. Deontolojik etik, Alman filozof Immanuel Kant'ın (1724-1804) düşüncelerini temel alan bir ahlak çeşitidir. [253]

Ahlak felsefesinin mutlakçı ve sonuççu ekollerine değinmiştik. Dawkins, Mutlakçıların, genellikle dini inançlara sahip olduğunu savunmaktadır. Fakat dindar olmayan felsefeciler de kural temeline dayanan değerler oluşturabilmektedir. Ahlak felsefecilerinden deontolojistler, Kutsal kitaplar dışında temeller oluşturabilmektedir. Örneğin; ünlü Alman filozofu Immanuel Kant'ın 'Koşulsuz Buyruğu.'[254]

Dawkins' e göre Kant dindar olmasına rağmen, dinsel olmayan kaynaklardan mutlak ahlak ilkeleri oluşturur. Kant, Tanrı'nın isteği için değil, iyi olduğu için yapılan şeyler üzerine bir ahlak temeli inşa etmiştir. Koşulsuz buyruğu insanlara şu ahlaki değeri vermeye çalışır. "*Bir durumda başkalarının davranmasını isteyeceğiniz gibi davranmalısınız.*"[255] Bu buyruktan yola çıkarak; tüm insanlık bir ilke gereği yalan söylerse ve bu yalan iyi ve ahlaklı bir davranış olarak değerlendirilirse böyle bir toplumda yalan söylemek ilkesi anlamsız kalır. Dawkins, bencillik ve asalak yaşam üzerinden örnek vermektedir. Bencillik, diğerlerinin bencil olmadığı durumlarda kişiye fayda sağlar. Eğer bencilliği herkes ahlaki bir ilke olarak uygulamaya çalışırsa,

[251] Mehmet Ödemiş, "Determinizmin Yeni Savunması: Nörobiyolojik İndirgemecilik", *Kader* 19/1 (30 Haziran 2021), 32.
[252] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 232.
[253] Cevizci, *Etik- Ahlak Felsefesi* (Ankara: Say Yayınları, 2014). 90
[254] Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 134.
[255] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 294.

herkesin bencil olduğu bir ortamda işlevini yitirir. Dawkins', Kantçı emrin bazı konularda işe yarayabileceğini, bunu genele yaymanın zor olduğunu savunur.[256]

Kant'a göre iyi bir istemeden, daha iyi olduğu düşünülen hiçbir şey yoktur. İyi isteme, belirlenen amaca uygunluğundan ziyade, sadece isteme olarak başlı başına iyidir. İyi istemeye en yüksek değere sahip olmalıdır. Belirlenen amaca ulaşmada başarısızlık yaşanmış olsa dahi bu değeri hak etmektedir. Ona göre *"Yararlılık veya verimsizlik bu değere ne bir şey ekleyebilir ne de ondan bir şey eksiltebilir."* Yararlılık ancak iyi istemeyi tam olarak bilmeyenlerin dikkatini çekmek amaçlı bir çerçeve olur.[257] Kant için insanın hayat anlayışındaki ahlaklılık, mutluluk ve faydacılığın karşısında yer alır.[258]

Kant'a göre ahlaki buyruklardan biri olan "yalan söylememelisin!" buyruğunda gizli bir eğer bulunmamalıdır. Gizli bir eğer var olduğunda o, ahlaki bir buyruk olmaz. Ona göre ahlaki buyruklar, tüm insanlardan her durumda buyrulanı yapılmasını istemektedir. Hiçbir koşula bağlı olmayan bir ahlak alanı karşımıza çıkmaktadır.[259]

Kant'ın ödev ve yükümlülük tanımları önem arz eder. Ona göre "Kayıtsız şartsız iyi olmayan istemenin özerklik ilkesine bağlılığı (ahlaksal zorlanma) yükümlülüktür. Bundan dolayı bu, kutsal varlığa yüklenemez. Bir eylemin yükümlülükten dolayı nesnel zorunluluğuna da ödev denir."[260]

Dawkins'e göre ahlakbilimi deontoloji *"ahlakın, kurallara itaat etmekten oluştuğu inancı için kullanılan isimdir."* [261]

[256] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 294.
[257] Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İonna Kuçuradi (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982), 8-9.
[258] Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takıyettin Mengüşoğlu (İstanbul, 1986), 126.
[259] Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, 127.
[260] Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 57.
[261] Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 295.

3.6. KÖTÜLÜK PROBLEMİNDE EVRİMSEL TEODİSE

Din felsefesinin bir kavramı olan teodise, Yunanca Tanrı anlamına gelen *theos* ve adalet anlamında kullanılan *dike* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Felsefi bir kavram olarak ise, evrende meydana gelen birtakım kötü olaylarla, Mutlak iyi olan Tanrı'nın aynı anda var olmasının herhangi bir çelişkiye yol açmadığını ortaya koyma çabasıdır.[262]

Dawkins'e göre teologlar, dünyada var olan acı çekme, kötülük gibi problemleri Tanrı'nın iyiliği ile bağdaştırmaktadır. Evrimsel biyologlar ise kötülük ve acı çekme gibi duyguların, genin hayatta kalmasının hesaplanmasında olumlu veya olumsuz herhangi bir etkiye sahip olmadığını belirtir. Yine de acı problemi ele alınması gerekirse evrimci bakış açısıyla bu acıların nereden geldiği sorulabilir.

Dawkins bir çok konunun temeline dayanak olarak sunduğu Darwinci evrim görüşünü burada da yinelemiştir. Ona göre acı, acı çekenin hayatta kalmasına fayda sağlayan Darwinci bir niteliktir. Acı çekme, doğal seçilimle evrimin bir yan ürünüdür. Beyin, her ne yapıyorken acı çekiyorsan o işi bırakması gerektiği türünden bir kuralla inşa edilir. Örneğin bir hayvan yakıcı bir şeye maruz kaldığında "bunu bir daha yapma" şeklinde bir ikaz olarak acı çekmeyi makul görebilmektedir. Ancak günlerce süren, unutulmayacak kadar yakıcı acıların neden var olduğu sorusuna, evrim teorisinde var olan bir teodise çeşidi olarak cevap vermektedir. [263]

Kötülük problemi ilk bölümde ele alındığı üzere ateistler için önemli bir argümandır. Onların bakış açısıyla iyilikler ve kötülükler tamamen doğal yollarla açıklanmaktadır. Yaşanılan her şey doğal bir şekilde olması gerektiği gibidir. Metafizik ya da doğaüstü bir etki altında değildir. Ateistler iyilikler söz konusu olduğunda doğal bir akış olarak gördükleri olaylarda kötülük meydana geldiğinde Tanrı eleştirisi yapmaktadır.[264] Kanaatimizce Dawkins burada Tanrı-kötülük ilişkisinden ziyade acı çekme gibi bir kötülüğün evrimsel sebeplere dayandığını söylemektedir.

---

[262] Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*, 94.
[263] Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*. 354-355
[264] Aydın Topaloğlu, "Kötülük Problemi", *Din felsefesi*, (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 242.

SONUÇ

Din felsefesinin önemli alanlarından biri olan ahlak, toplumun düzenini sağlamada en önemli faktördür. Ahlakın olmadığı yerde toplumsal çürümeler başlayacaktır. Günümüz toplumlarında bir problem haline gelmiş olan ahlak, din felsefesi tarihi boyunca da sıkça ele alınmıştır. Teizm, ahlak ve din ilişkisinde olumlu bir çerçeve çizerken, ateistik dünyada bu ilişki olumsuz olarak görülmektedir.

Modern dünyada yeni ateizmin öncülerinden biri olan, ünlü evrimsel biyolog Richard Dawkins, dinin olmadığı bir ahlak düzenini savunmaktadır. Ona göre din, ahlaktan tamamen bağımsız olmalıdır. Dinlerin ahlaka zarar verdiğini söyleyen Dawkins, Kutsal metinlerde geçen ahlaki ilkelerin geçmiş tarihli olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre evrensel ahlaki ilkeler çağın koşullarında bilirkişilerce, akademisyenlerin ortak görüşleriyle, etkili köşe yazılarıyla belirlenebilmektedir. Bunun için Kutsal metinlere, peygamberlere ihtiyaç duyulmamaktadır.

Tanrı odaklı bir ahlakı; ahlaki eylemlerin, cehennem korkusundan ya da Tanrı'ya hoş görünmek amaçlı yapıldığını iddia edip eleştirmektedir.

Ahlakın dinlerden çok daha eski olduğunu vurgulayan düşünür, ahlakın kaynağını ise Darwinci bir yol izleyerek bilimsel temellendirme yapmaktadır. Ona göre hayvan davranışları ile insanın ahlaki eylemleri aynı temeller üzerinden açıklanabilmektedir.

Materyalist ve natüralist eksenli bir ateist çerçevesinden bakarak ahlaki eylemleri ele alan Dawkins, faydacı ve sonuççu bir ahlak savunucusudur. Tanrı buyruklarının yer aldığı ahlak sistemini fayda ve sonuç odaklı olduğunu savunarak eleştiride bulunurken, kendisinin bunu biyoloji temelinde yapması bir çelişkidir.

Onun ahlak anlayışında canlı, ya kendisine ya da türüne fayda sağlaması için özgeci davranışlarda bulunur. Kendisine bir fayda sağlamadığı düşünülen ahlaki bir eylem gerçekleştiriyorsa bu doğal seçilimin yanlış çalışmasından kaynaklanır. Ayrıca bencil gen teorisi, insanın yaptığı bilinçli ahlaki eylemleri anlatmakta yetersiz kalmaktadır.

Kanaatimizce Dawkins, ahlakı Darwinci bir perspektiften yola çıkarak betimlemeye çalışmıştır. Çok yönlü bir varlık olan insanın eylemlerini, sadece biyoloji temelde ele almak eksik kalacaktır. İnsanlar sadece biyolojik çıkarlara değil aynı zamanda toplumsal, kültürel ve bireysel tercihlere dayalı olarak da eylemlerini sergilemektedir.

Richard Dawkins, bireylerin birbirine karşı ahlaki davranışlarda bulunmalarının sebeplerini şu şekilde açıklar: genetik akrabalığın özel durumu, yapılan iyiliğin geri ödeneceği beklentisi, cömertlik, kibarlık gibi bir üne sahip olmanın getireceği fayda ve yapılan ahlaki eylemin gerçek bir reklam aracı olması. Bu sebepler incelendiğinde fayda odaklı bir ahlak anlayışı görmekteyiz.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Aydın, Mehmet S. *Tanrı-Ahlak İlişkisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990. Basım, ts.

Batak, Kemal. *Naturalizm Çıkmazı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2017.

Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları, 7. Basım, 2019.

Cevizci, Ahmet. *Ahlak Felsefesi (Etik)*. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 2021.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 8. Basım, 2021.

Çınar, Aliye. *Tanrı Yanılgısı Üzerine İnanmak Ya Da İnanmamak*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 1. Basım, 2009.

Richard Dawkins. *Olasılıksızlık dağına tırmanmak*. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2011.

Dawkins, Richard. *Gen Bencildir*. çev. Tunç Tuncay Bilgin - Uygar Polat. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, 2014.

Dawkins, Richard. *Merak Tutkusu*. çev. İstem Fer - Uygar Polat. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, 2015.

Dawkins, Richard. *Ruhtaki Bilim*. çev. Melisa Miller vd. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, 2018.

Dawkins, Richard. *Tanrıyı Aşmak*. çev. Melisa Miller, Barbaros Efe Güner. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, 2019.

Dawkins, Richard. *Tanrı Yanılgısı*. ed. Barbaros Efe Güner. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 18. Basım, 2020.

Dawkins, Richard. *Ataların Hikayesi: Yaşamın Kökenine Yolculuk*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, Yenilenmiş 4.baskı., 2019.

Dawkins, Richard. *Bir Şeytanın Papazı*. çev. Melisa Miller - Barbaros Efe Güner. İstanbul: Kuzey Yayınları, 3. Basım, ts.

Dawkins, Richard vd. *Dört Atlı: Bir Devrimi Ateşlemiş Söyleşi*. çev. Melisa Miller - Barbaros Efe Güner. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, 2019.

Dawkins, Richard. *Genişletilmiş Fenotip*. çev. Çağatay Tarhan. İstanbul: Alfa Yayın, 2. Basım, 2021.

Dawkins, Richard. *Kör Saatçi*. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 3. Basım, 2021.

Dawkins, Richard. *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*. ed. Uygar Polat, Tunç Tuncay Bilgin. çev. İstem Fer vd. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, ts.

Erdem, Engin. "Ateizm Ve Kanıtları". *Din Felsefesi El Kitabı*. ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2019.

Günör, Recep Batu. *Ahlak Felsefesinde Özgecilik*. Ankara: Atlas Yayınları, 1. Basım, 2019.

Harris, Sam. *İnancın Sonu İnanç ve Mantığın Kafa Kafaya Çarpışması*. ed. Erol Karaarslan. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 1. Basım, 2014.

Heimsoeth, Heinz. *Immanuel Kant'ın Felsefesi*. çev. Takıyettin Mengüşoğlu. İstanbul, 1. Basım, 1986.

Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev. İonna Kuçuradi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982.

Kılıç, Recep. *Ahlak Felsefesi (Etik)*. Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, 2022.

Kılıç, Recep. *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2016.

Kılıç, Recep. "Din ve Ahlak İlişkisi". *Din Felsefesi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2019.

Mengüşoğlu, Takıyettin. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Basım, 2017.

O.Wilson, Edward. *Doğanın Gizli Bahçesi*. çev. Aslı Biçen. Ankara: TÜBİTAK, 2000.

Özlem, Doğan. *Etik-Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İnkılap, 1. Basım, 2004.

Platinga, Alvin. "Dawkins Karmaşası: Natüralizm Saçmalığı". çev. Engin Erdem. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50:1 (2009), 179-191.

Platon. *Euthyphron*. çev. Furkan Akderin. Say Yayınları, 3. Basım, 2020.

Seyrek, Ahmet. *Ateizm,Deizm, Agnostisizm*. Ankara: Dorlion Yayınları, 1. Basım, 2019.

Şimşek, İsmail. *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2021.

Taslaman, Caner. *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 28. Basım, 2021.

Topakkaya, Arslan. *Sistematk Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması*. Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, 2014.

Topaloğlu, Aydın. *Ateizm Ve Eleştirisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Topaloğlu, Aydın. "Ateizm". *Din Felsefesi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2018.

Topaloğlu, Aydın. "Kötülük Problemi". *Din felsefesi*. ed. Latif Tokat. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2018.

Türker, Ömer. *Ahlak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 6. Basım, 2021.

Tüzer, Abdüllatif. "Din ve Ahlak". *Din Felsefesi*. ed. Latif Tokat. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2018.

Yaran, Cafer Sadık. *Ahlak ve Etik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2010.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Dugdale, John. "Richard Dawkins Named World's Top Thinker in Poll". *https://www.theguardian.com/books/booksblog/2013/apr/25/richard-dawkins-named-top-thinker*. Erişim 28 Kasım 2023. https://www.theguardian.com/books/booksblog/2013/apr/25/richard-dawkins-named-top-thinker

Gültekin, Fatma. *Ateizm Açısından Ahlakın Temelleri Problemi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Günaydın Asan, Sonnur. *Richard Dawkins'in Tanrı Yanılgısı Kitabındaki Mantık Yanlışları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi,Sosyal Bilimler Entitüsü,Yüksek Lisans Tezi, 2016. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=E_tJXX8DTNYuMVxRG8GOSw&no=UF4vkBpKG5Z4kLFWaQ6f9w

Güngör, Sümeyye - Erdem, Ramazan. "Genetik Determinizme Dair Kavramsal İnceleme". *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (30 Eylül 2021), 660-674. https://doi.org/10.52835/19maysbd.934782

Ödemiş, Mehmet. "Determinizmin Yeni Savunması: Nörobiyolojik İndirgemecilik". *Kader* 19/1 (30 Haziran 2021), 29-54. https://doi.org/10.18317/kaderdergi.913449

3. Elektronik Kaynaklar

Internet Archive, AFP. "AFP: Sri Lankans name new fish genus after atheist Dawkins". *https://www.google.com/hostednews/*. Erişim 29 Kasım 2023. https://web.archive.org/web/20130521022747/https://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5hEvNbHt8O7e3jB5HlC2uwNrSQvpQ?docId=CNG.2417bf61f21b75ec00dacc78e05295ae.341

Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, RDFS. "F.A.Q. for CFI-RDFRS Merger | Richard Dawkins Foundation for Reason and Science". *https://richarddawkins.net/*. Erişim 10 Aralık 2023. https://richarddawkins.net/2016/01/faq-for-cfi-rdfrs-merger/

Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, RDFS. "Richard Dawkins". *https://richarddawkins.net/richarddawkins/*. Erişim 10 Aralık 2023. https://richarddawkins.net/richarddawkins/

Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, RDFS. "What We Do | Richard Dawkins Foundation for Reason and Science". *https://richarddawkins.net/aboutus/*. Erişim 25 Kasım 2023. https://richarddawkins.net/aboutus/

TED Talk. "Richard Dawkins: Militant atheism | TED Talk". *https://www.ted.com/talks/richard_dawkins_militant_athei=en#t-450796*. Erişim 02 Ocak 2024. https://www.ted.com/talks/richard_dawkins_militant_atheism

The Guardian. "Dawkins sees off Darwin in vote for most influential science book | Science and nature books | The Guardian". Erişim 29 Kasım 2023. https://www.theguardian.com/books/booksblog/2017/jul/20/dawkins-sees-off-darwin-in-vote-for-most-influential-science-book

Yağcı, Nazmiye. *Çağdaş Din Felsefesi Problemi Olarak Yeni Ateizm,Sam Harris Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021.

https://americanhumanist.org/news/american-humanist-association. "American Humanist Association Board Statement Withdrawing Honor from Richard Dawkins - American Humanist Association" (10 Aralık 2023). https://americanhumanist.org/news/american-humanist-association-board-statement-withdrawing-honor-from-richard-dawkins/#

https://www.youtube.com/@richarddawkins/videos. "Richard Dawkins Foundation for Reason & Science - YouTube". Erişim 26 Kasım 2023. https://www.youtube.com/@richarddawkins